

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITY KARLOVY
V PRAZE

Ústav české literatury a literární vědy

Bakalářská práce

Tereza Vránová

Ze dna české společnosti

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V

dne

podpis

Abstrakt

Předkládaná práce vychází z děl několika autorů, pro něž byla Praha jedním z hlavních námětů díla. Výchozími texty jsou například práce E. E. Kische, K. L. Kukly, R. J. Kronbauera a J. E. Šlechty. Práce se zaměřuje na literární zobrazení života na dně české společnosti na konci 19. a počátku 20. století. Jelikož jde o rozsáhlé téma, rozhodla jsem se soustředit pozornost na dva důležité tematické okruhy, které hrály v literatuře sledovaného období významnou roli. První část práce je zaměřena na fenomén hospody a lidí s ní spojovaných. Snaží se poukázat na stereotypnost zobrazování prostoru a vzhledu těchto. Dále si všímá rozmanitosti postav, které toto prostředí vyplňují. Sleduje jednak rysy jednotlivých skupin osob, ale také odlišnost jejich ztvárnění u jednotlivých autorů. Druhý oddíl práce je zaměřen na pražské podzemí. Všímá si jednak jeho vzhledu, ale také různých způsobů jeho využití lidmi a proměn podzemí v pozdější době. Závěrečná kapitola přináší stručný pohled na uchopení této tematiky ve filmu a na divadle.

The present work is based on the works of several authors, for which Prague was one of the main themes of the work. The baseline texts are the work of E. E. Kisch, K. L. Kukla, R. J. Kronbauer and J. E. Šlechta. The work focuses on the literary depiction of life at the bottom of Czech society in the late 19th and early 20th century. Since this is a vast topic, I decided to focus attention on two important thematic areas that played an important role in the literature of the period. The first part focuses on the phenomenon of the pub and people associated with it. It tries to point out the stereotyping display space and the appearance of these. Further notes the diversity of characters that fill this environment. It follows the features of both groups, but also the diversity of their rendition of the individual authors. The second section focuses on the work of the Prague underground. Pays attention to both its appearance, but also various ways of its use by humans and changes in the underground at a later time. The final chapter presents a brief look at the grip of this theme in film and theater.

Klíčová slova:

Česky:

- Praha
- E. E. Kisch
- R. J. Kronbauer
- K. L. Kukla
- J. E. Šlechta
- hospody
- podzemí
- katakomby
- život na okraji společnosti

Anglicky:

- Prague
- E. E. Kisch
- R. J. Kronbauer
- K. L. Kukla
- J. E. Šlechta
- pubs
- underground
- life in the bottom of the society

Obsah

1 Úvod.....	7
2 Životopisy portrétistů Prahy	8
2.1 Egon Erwin Kisch.....	8
2.2. Rudolf Jaroslav Kronbauer.....	11
2.3. Karel Ladislav Kukla.....	12
2.4 Jan Emil Šlechta	14
3 Praha v soudobé literatuře.....	15
3.1 Hospody.....	17
3.1.1 Prostor.....	18
3.1.1.1 Lokalizace ve městě	18
3.1.1.2 Umístění v ulici a obvyklý vzhled	21
3.1.2 Postavy	27
3.1.2.1 Hospodští	28
3.1.2.2 Hospodské.....	29
3.1.2.3 Antonín Uher a Batalion	30
3.1.2.4 Tonoucí muži	32
3.1.2.5 Padlé ženy	33
3.1.2.6 Pepíci.....	35
3.1.2.7 Zlodějíčkové	36
3.1.2.8 Specifické rysy postav u jednotlivých spisovatelů	38
3.1.2.8.1 Egon Erwin Kisch	38
3.1.2.8.2 Karel Ladislav Kukla	39
3.1.2.8.3 Jan Emil Šlechta.....	41
3.1.3 Paralely ve světové literatuře.....	45
3.2 Podzemní Praha.....	46
3.2.1 Podzemí Prahy dnes a před sto lety	46
3.2.2 Podzemí jako obytný prostor	47
3.2.3 Jiné typy podzemních prostor	50
3.2.4 Kronbauerova kniha <i>Z pražských katakomb</i>	51
3.2.5 Kuklova <i>Podzemní Praha</i>	51
3.2.6 Aktuální pohled na pražské podzemí.....	55

4 Odvrácená tvář Prahy ve filmovém zpracování.....	56
5 Závěr.....	58
6 Literatura:.....	61
6.1 Prameny:	61
6.2 Odborná literatura:.....	62
7 Obrazová příloha.....	64
7.1 Židovské město	64
7.2 Asanace.....	67
7.3 Fotografie a ilustrace staré Prahy.....	68
7.3 Divadelní představení	70

1 Úvod

Své půvaby a poklady vystavuje Praha chodcům na odiv v hojně míře. Už jako dětem se nám rodiče i učitelé snaží vštípit názvy památek a jména jejich tvůrců. Učí nás vidět vše krásné, co má uměleckou a historickou hodnotu. Jenže nejen to je Praha. Tam, kde dnes stojí krásné domy a rozpínají se široké třídy, bývalo ještě takřka před sto lety jiné město. Úzké uličky plné špíny, chudoby a nemocí tvořily velkou část Starého Města. Ráda bych se ve své práci zaměřila právě na zobrazení této části Prahy v literatuře na konci 19. a v počátcích 20. století. Portréty Prahy lidových i pokleslých vrstev psala celá řada autorů. Chtěla bych proto vycházet především z próz těch autorů, pro něž byla Praha hlavním nebo jedním z hlavních námětů.

Jelikož jde o velmi rozsáhlé téma, rozhodla jsem se zaměřit pouze na dva tematické okruhy, které hrají podle mého názoru v literatuře přelomu století podstatnou roli. Výchozími texty pro mne budou především prózy E. E. Kische, K. L. Kukly, J. E. Šlechty a R. J. Kronbauera. V první části práce popíšu, jak tito spisovatelé zobrazovali prostředí hospod, výčepů, nálevení a dalších zařízení podobného typu, přičemž z větší části odhlédnu od hospůdek měšťanských a zaměřím se především na taková místa, která byla určena dělníkům, nebo, a to ještě častěji, pražské chudině, prostitutkám a různým „nekalým žvlům“. Mým cílem bude postihnout hlavní rysy literárního zobrazení těchto míst, poukázat na opakující se charakteristické prvky v jejich vzhledu a vybavení a zachytit typické figurky, které obvykle oživují hospodský prostor.

V druhém oddílu bakalářské práce se zaměřím na pražské podzemí. Ačkoli nejde o námět tak frekventovaný, jako je prostředí hospodské, je podle mého názoru neméně zajímavý. Pokusím se popsat rozsah podzemních prostor, jejich využití a vzhled a především způsob, jakým je pražské podzemí tematizováno v soudobé beletrii. Také budu sledovat, zda se v průběhu času pohled spisovatelů na podzemní prostory města nějakým způsobem proměňoval, jak se přetvářel vzhled samotných katakomb a zda je i dnes možné najít některá „významnější“ a opakovaně zmiňovaná místa.

V závěrečné kapitole se budu soustředit na využití zmíněných literárních prostředí a námětů v dobových filmech a na divadle.

2 Životopisy portrétistů Prahy

2.1 Egon Erwin Kisch

Egon Kisch se narodil 29. 4. 1885 na Starém Městě pražském ve starobylém domě zvaném U dvou zlatých medvědů. Byl v pořadí druhým z pěti synů majetného vlastníka soukenického obchodu. Jeho rodina patřila k německé židovské komunitě obývající centrum města. I díky tomu se Kischovi již v mládí otevřel svět jeho generací tolik vzývané, magické Prahy. Podle svědectví rád prozkoumával zákoutí, tmavé uličky, průchody a další nedostupná a často i zakázaná místa. „Neutápí se v osamělosti, jako někteří jeho vrstevníci, ale naopak: projevuje se u něj zvláštní touha po dobrodružství a po prudkých životních zážitcích. Chlapec se toulá po Praze a prolézá kdejaký kout. Jako žák reálky v Mikulandské ulici se vyzná v topografii města jako nikdo jiný, stává se důvěrným znalcem jeho skrytých zákoutí.“¹ V tom můžeme spatřovat počáteční projevy jeho celoživotní zvědavosti a údivu nad obyčejnými událostmi všedního dne, které dokázal popisovat jako jedinečné, neopakovatelné okamžiky. Se svými texty poprvé veřejně vystoupil již za studií. Byly to verše, pod které se podepsal jako E. Kisch. V novinách se objevilo místo E. jméno Erwin, které Kisch následně přibral ke svému jménu křestnímu.

Na mládí, léta studií u piaristů a zkušenosti při nich nabyté vzpomíná v prvním oddílu knihy *Pražská dobrodružství*. Podle svých vzpomínek za nejcennější považoval to, že se naučil dochvilnosti. Problematické soužití s kolektivem třídy se později odrazilo v románu *Pasák*, ve kterém hlavní hrdina přichází do nové školy a také není spolužáky přijat jako jejich rovnocenný partner.

„Ale brzy vidí malý Jarda, že s jeho přáteli z aristokratických kruhů nic není. Vznešení mladí páni sotva že si ho všimnou, stýkají se jen spolu mezi sebou, hovoří o tenisu, o karoseriích, o lovu divokých kachen, a ignorují dokonce i úřednické synky, kteří přece nejvíce baží po jejich přízni a po bližším styku s nimi.“ (Kisch 1922: 47)

Obdobnou situaci popisuje Kisch v knize *Pražská dobrodružství* v kapitole *Ve škole U piaristů*. Líčení školních vztahů Kische se spolužáky je prakticky totožné, jako v románu.

¹ Pytlík, Radko: *Pražská dobrodružství* E. E. Kische. Praha, Panorama 1985. s. 56.

„Už tři roky, tedy třetinu svého života, seděli ve stejných lavicích chlapci, kteří si teď div nevykroutili krky, jak se po mně otáčeli. Všichni měli na sobě krásné modré námořnické šaty, bydlili v jedné čtvrti a ti, co bydlili u Městských sadů, se chovali odměřeně k chlapcům z Bredovské, chlapci z Mariánské ulice se zase dívali spatra na chlapce ze Senovážného náměstí. Naprosto uzavřenou ‚nóbl‘ skupinu tvořili chlapci, kteří se o prázdninách setkávali v Heringsdorfu, kdežto ti, co trávili letní pobyt ve sv. Wolfgangu, ohrnovali nos nad spolužáky ze Žandova, a sotva by se stýkal některý z nich jako rovný s rovným s chlapcem, jehož rodiče mohli v létě na dovolenou nanejvýš do Zázels. Já jsem však přišel ze Starého města, takže ani jeden z nich nebyl můj známý ani synek sousedův, neměl jsem námořnické šaty a s rodinou jsem jezdil na léto do Krče, do Všenor nebo do Liboce.“ (Kisch 1968: 41)

Dalším zlomovým momentem jeho života byla vojenská služba. Jako člověk bouřlivé povahy a svobodomyšlný duch se s drilem a přísnou rakouskou disciplínou nedokázal srovnat. Kisch proto často trávil celé dny za mřížemi posádkového vězení. Seznámil se tam s různými lidmi, většinou ze sociálně odlišných vrstev a velmi rozdílným mravním základem. Právě jejich život se stal mladému autorovi novým a takřka nevyčerpatelným zdrojem inspirace. Později se jako novinář nechával najmout na různé práce (vorař, sběrač chmelu) a snažil se maximálně přizpůsobit okolí (nezaměstnaný tulák bez dokladů, který chce přespat v městské ubytovně) jen proto, aby co nejlépe poznal veškeré aspekty daných zaměstnání a životních situací.

O jeho kariéře nejspíš rozhodlo až studium žurnalistiky na soukromé vysoké škole v Berlíně. V Praze se jako publicista poprvé představil na pozici lokálkáře v listech Prager Tagblatt a Bohemia. Již před první světovou válkou mu vyšly tři knihy s pražskou tematikou, *Zpražských ulic a nocí* (1912), *Pražské děti* (1913) a román *Pasák* (1914). Jako voják rakousko-uherské armády poté prošel řadou bitev, které podrobně popsal ve svých denících i reportážích. Po prožitých válečných hrůzách se z něj stal pacifista. Konec války prožil ve Vídni, kde vstoupil mezi rudé gardisty. V průběhu vídeňské revoluce v listopadu 1918 se dostal jako velitel do čela Rudých gard. Ani v té době v sobě nezapřel novinářského ducha a nepřestával redigovat revoluční noviny. Jelikož následně Rudé gardy splynuly s Komunistickou stranou Rakouska, stal se Kisch členem strany. Ohledně jeho následného návratu do Prahy v roce 1920 se stále vedou spory, nakolik byl dobrovolný nebo vynucený. V rodném městě se opět zapojil do redakce listu Prager Tagblatt. Pražský pobyt ale tentokrát netrval dlouho. Již za rok se Kisch přestěhoval do Berlína, kde byl zaměstnán jako dopisovatel Lidových novin a postupně také jako redaktor řady německých listů. Roku

1925 vstoupil do Komunistické strany Německa. Po požáru Říšského sněmu patřil do první vlny zatčených. Štěstím pro něj byl včasný zásah československých úřadů. Po jejich intervenci byl propuštěn a vykázán ze země. Ihned po příjezdu do Prahy se připojil k antifašistickému hnutí, v důsledku čehož následoval odjezd do Paříže a práce pro tamní německý antifašistický spolek. Jako interbrigadista se zúčastnil v letech 1937–1938 španělské občanské války. Roku 1938 byl v Praze zvolen za KSČ do městského zastupitelstva, ale počínající druhá světová válka mu zabránila tento úřad přijmout. Díky pomoci amerického výboru pro spisovatele získal vízum do USA, kam také v prosinci 1939 odjel. Po krátkém pobytu v New Yorku odcestoval do Mexika, kde zůstal až do roku 1946. Ani za svého exilu se nevzdal kariéry reportéra. Navíc se aktivně zapojil do hnutí Svobodné Německo. Po válce se opět vrátil do Prahy (1946), ale jeho zdravotní stav již nebyl dobrý. I přesto neustal ve své publicistické činnosti. Ani tentokrát mu však nebyl dopřán delší pobyt v rodném městě. V březnu 1948 zemřel a komunistická strana mu vypravila velkolepý pohřeb.

2.2 Rudolf Jaroslav Kronbauer

R. J. Kronbauer se narodil v Lichocevsí u Prahy 17. 6. 1864. Gymnázium navštěvoval v Praze a také v Mladé Boleslavi. Později v Praze vystudoval práva, doktorát získal roku 1902. Známy byl především jako novinář a také jako spisovatel románů. Řadu let působil v novinách Hlas národa, jehož beletristickou přílohu vedl. Spolu s V. Štechem redigoval časopis Noviny mládeže. Kromě publicistiky zastával také místo úředníka v ústavu pro choromyslné v Kosmonosích, zaměstnán byl i v pražské porodnici a u finanční správy. Do historie české literatury se mimo svou publicistickou a spisovatelskou činnost zapsal také jako spoluzakladatel Spolku českých spisovatelů beletristů Máj a jejich nakladatelského družstva. Byl také činný ve Spolku českých žurnalistů.

Ve svých prózách vycházel často z poznatků, které nabyl při úřednické práci v ústavu pro choromyslné a v porodnici. Vznikly tak obrazy mravní i hmotné bídy a popisy lidí žijících na okraji lidské společnosti. Dále se věnoval například líčení života bohémy. Prázdninové pobyty na venkově jej inspirovaly k próze s tematikou života statkářů a venkovské šlechty. Jeho texty se vyznačují velkou rozmanitostí. Čtenář se v nich může setkat se sentimentální naivností, ale také s pochmurností přecházející místy až k drastičnosti.

2.3 Karel Ladislav Kukla

Narodil se 28. ledna 1863 v Sedlčanech tkalci Josefu Kuklovi a jeho ženě Kristýně. Gymnaziální studia začal v Příbrami, ale dokončil je roku 1883 v Praze. Následně se přihlásil ke studiu práv na pražské universitě. Poté se informace o jeho životě rozcházejí. Lexikon české literatury říká, že práva dostudoval, ale v olšanské matrice je uváděn v roce 1898² jako JUC, což by znamenalo, že studia nedokončil. (Zkratku JUC uvádí před Kuklovým jménem také sborník Český lid z roku 1908.³) Od roku 1885 pracoval jako úředník na Magistrátu hlavního města Prahy. Kromě toho našel uplatnění v advokátní kanceláři. Jeho novinářská kariéra začala v roce 1889. Pro Národní politiku psal soudničky a v letech 1898–1906 byl redaktorem časopisu Svět zvířat. Od roku 1898 psal do celé řady periodik. V následujících letech pracoval jako ředitel nakladatelství B. Kočí, byl šéfredaktorem Národního obzoru, řídil Hospodářský svět a časopis Dobrá kopa. Pokoušel se vydávat i vlastní časopis s názvem Zoologická zahrada. Válečná léta prožil v chudobě. Z nuzného života mu pomohla až po první světové válce zaměstnání na ministerstvech (ministerstvo zásobování, ministerstvo školství a národní osvěty).

Kuklova literární tvorba se tematicky soustřeďuje na Prahu lidových vrstev a lidí žijících na okraji společnosti. Všiml si nejen těžkých životních osudů pracujících lidí, ale především upozorňoval na to, že ne ve všech případech je nedůstojný způsob života zaviněn leností a nekalou činností členů rodiny. V době, kdy byl zaměstnancem magistrátu, měl Kukla jedinečnou příležitost seznámit se s celou řadou skutečností ze života i těch nejchudších obyvatel Prahy. Například ve svých studiích zmapoval soudobou situaci v bydlení nemajetných lidí. V době svého působení na postu úředníka chudinského referátu získal většinu informací, které využil ve svých knihách. Chyběla mu však přednost, která dělala z Kische výjimečného reportéra, chorobná zvědavost nutící člověka vše detailně prozkoumat. Zdá se, že také neměl nutkavou potřebu neustálé honby za událostmi a novinkami. To se v Kischově případě ukázalo jako výhoda např. při popisu nevěstinců a lehkých ženštin. Na rozdíl od Kische byl Kukla

² Kovařík, Petr: Literární mýty, záhady a aféry. Praha, NLN 2003, s. 173.

³ Český lid. Praha, F. Šimáček, 1908, s. 125.

v některých situacích navíc i pozorovatelem zaujatým. To je patrné například na větách, které jsou součástí textů o lidech žijících v podzemních prostorách.

„Nezní tahle historka z bytového bahna Prahy jako pověsti z dávného, barbarského středověku, jako ze strašných časů mučírén? A to není jediný případ, je jich sta, ba tisíce, které vyprávějí o ukrutnosti a bezcitnosti bohatých lidí bez srdce vůči nebožákům bez přístřeší.“ (Kukla 1992: 73)

2.4 Jan Emil Šlechta

Narodil se 6. 12. 1859 v Kouřimi. Rodiče jej pokřtili Jan Emil Mikoláš. Studoval v Praze na gymnáziu, absolvoval v roce 1878. Po maturitě narukoval na rok do armády. Po ukončení vojenské služby se přihlásil na pražskou techniku. Tato studia však nedokončil, protože byl pro neplacení školného vyloučen. Obživu pak našel jako úředník pražské obce. U této práce setrval až do druhé poloviny 90. let. Ve zbytku života se věnoval literární tvorbě, divadlu a překladům cizojazyčných textů. Zemřel 3. 1. 1911 v Modřanech u Prahy. Více informací se o tomto spisovateli nedochovalo.

3 Praha v soudobé literatuře

Praha byla na konci 19. a v počátcích 20. století zobrazována mnoha různými a někdy i vzájemně si odporujícími způsoby. Nejznámější jak u nás, tak i ve světě je obraz hlavního města jako magického místa s tajemnými zákoutími. Praha jako by byla živým, svévolně jednajícím organismem, který se nepodřizuje lidem, ale naopak oni jsou nuceni přizpůsobit se jemu, jeho vůli a nadvládě. Ulice jsou zde plné tmavých děsuplných koutů, svérázných a někdy až hrozivých postav. Navíc se k celé řadě míst váží tajemné pověsti a historky tradované z generace na generaci již po celá staletí. Někdy se Praha čtenáři mohla zdát labyrintem, kterému jsou hrdinové vydáni napospas.

Vidění města jako záhadného prostoru s tajemstvím je spojováno především s autory seskupenými v tzv. Pražském kruhu, jenž se sdružil kolem spisovatele Franze Kafky, jak tvrdí ve své knize *Pražský kruh* Max Brod. Původně jej tvořil pouze čtyřčlenný základ, tzv. úzký kruh (Franz Kafka, Felix Weltsch, Oskar Baum a Ludwig Winder), který se většinou scházel v Hyberské ulici v kavárně Arco. Označení poprvé ve svých spisech použil již zmiňovaný Max Brod. Později byl zaveden i termín „širší kruh“. Ten představoval společnost literátů, jejichž mateřštinou byla němčina, byli narození zhruba mezi lety 1850 a 1910 a kteří alespoň určitou část života pobývali v Praze. Tento širší kruh nakonec čítal kolem 140 umělců. Nejvýznamnějším členům kruhu (Kafka, Meyrink, Steiner,⁴ Rilke) se podařilo vybudovat obraz Prahy ponuré, záhadné, tajuplné a magické. Není se čemu divit. Všichni z nich dobře znali špinavé a temné uličky centra města, které ještě čekalo na svou asanaci. Proti tomuto pojetí Prahy stojí dílo jiného člena kruhu, Egona Erwina Kische. Kisch spolu s celou řadou dalších, většinou českých, spisovatelů a publicistů vnímají město realističtěji a většinou prostřednictvím jeho obyvatel a jejich životních příběhů. Přestože právě Kisch vyrostl v prostředí spleťtých uliček Starého Města a židovského města, nenechává se příliš strhnout pražskou židovskou německou spisovatelskou menšinou a vnímá spíše všední poetiku ulic centra, ale také periférií Prahy. V ulicích středu města nalézá častěji životní bídu, neštěstí, drobné delikventy a skrytý bujarý život obyčejných lidí, než Meyrinkova Golema a jemu podobné preludy a nástrahy objevující se v jiných prózách spisovatelů Pražského kruhu.

⁴ Hugo Steiner – bývá řazen k pražskému kruhu, přestože nebyl spisovatel, ale malíř.

Kisch, Kukla, Kronbauer, Šlechta a další čeští autoři se pak spíše zaměřují na lidové vrstvy obyvatel města, na jejich zvyky, chování, ale především na jejich běžný každodenní život, trávený bojem o přežití, o jídlo a střechu nad hlavou. Proto se v těchto prózách objevují velice často shodná a stále se opakující témata. Společné je pro ně sledování hospodského prostředí, nevěstinců, míst, kde se scházejí vojáci, nocleháren bezdomovců a vězení. V jejich dílech se také objevují podzemní prostory pod Prahou, které čtenáře překvapí velice různorodými funkcemi. Kromě toho se pozornost zmíněných autorů upírá na blázince, ústavy pro padlé dívky a porodnice.

3.1 Hospody

Ve své práci se budu věnovat především dvěma prostředím, která spolu navíc mohou úzce souviset, jak se pokusím prokázat v druhé části textu. První z nich je nejspíše nejčastěji se objevujícím dějištěm románů a povídek, ale také reportáží výše zmíněných autorů. Je jím hospoda a vedle ní celá škála podobných zařízení od šantánu až po „pánské salony“ a nevěstince. Odpověď na otázku po důvodu frekventovanosti popisů těchto typů míst je zřejmá. V českém prostředí byla pivnice místem, kam se chodí za nejen odpočinkem, ale také například domlouvat práci a čerpat nové informace. U hospodských stolů se nad püllitry s pivem scházeli dělníci, řemeslníci, obchodníci, úředníci spolu s inteligencí, umělci i politiky. Kronbauer si dokonce sestavoval seznam hostů, kteří chodívali do měšťanského pivovaru U Fleků. Z tohoto období také pochází ironická poznámka, že demokracie není ve Francii, ale v Praze u piva, kde sedává poslanec vedle zedníka a podobně. Tuto skutečnost připomíná i publikace *Praha včera a dnes* v kapitole nazvané U piva: „Je to dnes nejdemokratičtější hospoda (U Fleků), pravá staročeská šenkovna, kde svorně vedle sebe sedí člen panské sněmovny s živnostníkem, vysoký úřednický hodnostář s diurnistou, kde baví se virtuos s hrobníkem.“⁵

Hospody tak představovaly jakási zrcadla, ve kterých se odrážela společnost jako celek. Reflektovaly její sociální rozložení, společenské nálady, kulturní vývoj i politickou situaci. Ve druhém oddílu práce zamíříme pod povrch země a budeme se věnovat Praze podzemní. Budeme v něm sledovat různé typy podpovrchových prostor a jejich uplatnění v literatuře. Pokusím se vystihnout jejich typické uživatele a obyvatele, prostředí a účel, kterému jednotlivá místa sloužila. V neposlední řadě se také zamyslím nad otázkou, zda je románové tvrzení K. L. Kukly o rozloze podzemní Prahy založeno alespoň z části na pravdě.

⁵ *Praha včera a dnes*. Nakladatelské družstvo Máje, 1907, s. 57.

3.1.1 Prostor

Jak již bylo výše řečeno, jedním z nejčastějších prostředí, které je v próze s pražskou tematikou zobrazováno, je hospoda. Na její důležitost v dílech české literatury upozornil již Vladimír Macura ve své stati Kontexty české hospody.⁶ Macura se zde věnuje tomuto jevu především v kontextu národního obrození. V tehdejší době hrála pohostinská zařízení velkou roli při setkávání národně uvědomělých jedinců. Byl to prostor pro možné debaty, ale také pro vyřizování si účtů s politicky jinak orientovanými lidmi. Postupně se však pohled na hospodu v literatuře proměňoval.

V literatuře se ve druhé polovině 19. století s nástupem realismu mění i způsob pohledu na město a zobrazování jeho různých míst. Do popředí se dostává úsilí o reálné znázornění života různých vrstev obyvatel, nejčastěji s akcentem na chudší vrstvy populace, na místa, kde se obyčejní městští lidé scházejí či kam se vinou nezájmu ostatní společnosti dostávají. Díky tomu si i v tomto období hospoda udržela postavení jednoho z nejfrekventovanějších dějišť domácích literárních děl. Neobjevovala se však vždy jen jako obrázek utěšené společnosti měšťanů, kteří nad püllitrem piva nebo džbánkem vína debatují o politice a kultuře po dni stráveném pilnou prací. Ke konci století se pak pohled literatury pozvolna přesouvá na nálevny a krčmy chudiny. Tam, kde se těžce vydělané peníze vyhazují za alkohol a zapomnění. Na tento typ navazují někteří autoři přelomu 19. a 20. století, již jsou fascinováni lidmi žijícími na okraji společnosti. Zajímá je postupný propad člověka na společenském žebříčku a také nemožnost návratu k normálnímu životu.

Pro hospodské prostředí, které daní autoři ve svých textech tematizují, jsou typické některé základní rysy:

3.1.1.1 Lokalizace ve městě

Důležitým charakteristickým prvkem bývá část města, kde se pivnice či kořalna vyskytuje. Samozřejmě se zde odráží protiklad centra a periferie, ale ani ten není v případě Prahy přelomu století zcela jednoznačný. Nemůžeme jednoduše říct, že centrum je naprosto klidné a bez podezřelých krčem, protože je obývány především bohatší a vzdělanější vrstvy obyvatel. Na přelomu století je střed města rozdělen na

⁶ Kontexty české hospody, in Poetika míst. Jinočany, H&H, 1997.

různé části, které jsou svým charakterem velmi odlišné. Staré Město je dosud tvořeno směsí úzkých křivolakých uliček, podobných bludišti, a také tmavými zákoutími a průchody. Vedle něj se rozprostírá židovské město, jež si nadále uchovává příznak čehosi pro běžného Pražana uzavřeného či tajemného. Změnu později přináší až asanace. Ta byla však plánována a schválena až v druhé polovině 80. let 19. století. V době, kdy se o ní začalo vážněji uvažovat, se v novinách objevily například následující anonymní charakteristiky židovského středu města:

„Nynější židovské město a sousední část Starého města jest směsice budov, v křivolakých čarách bez ladu a skladu, a odkryté hnízdo mravenčí se svými chodbami věru mnohem příznivější činí dojem, než dotyčná čtvrť, která i nyní ještě, přes moderní pozlátka, kterýmž semo pokryta je plíseň z dávných dob, úplně má středověký ráz. Klikaté úzké uličky, jimiž nelze projeti pohodlně vozem, jsou pravým paskvilem na geometrickou pravdu, že nejkratší vzdálenost mezi dvěma body je přímka.“⁷

„Nechceme raditi občanu, jenž má slabé nervy, aby odvážil se do labyrintu starých černých kanálů, pokrytých staletou špínou, domů polorozbořených aneb stlučených z pěti, šesti mnohdy až deseti dílů, z nichž každý téměř z jiného datuje se století - i varujem každého, jehož žaludek je poněkud netolerantní, pustiti se do uliček, v nichž těžký, olověný vzduch se dá krájet, pustiti se zkrátka do našeho ghetta.“⁸

Na téma hospody umístěné za hranicí židovského ghetta můžeme narazit již v dřívějších prózách, přičemž jejich hlavním znakem je nebezpečí, které se v nich skrývá. Zajímavým dokladem názoru na nálevny židovského města je povídka Marie Stroupežnické *Zahaleč*,⁹ vydaná roku 1864. Překvapivé je, že inspirovat prostředím špinavé putyky v této části města se nechává právě žena, ačkoli bylo i nadále pro slušné křesťanské občany „zapovězeným“ místem.

„Vzpomínám si, kterak před třiceti a nějakým rokem přepadl mne skoro strach, když soudruh mne provázející stanul v jedné z úzkých, nevlídných ulic za Staroměstským náměstím, mávl rukou vzhůru a řekl ‚Jsme za drátem.‘ ‚Co to znamená?‘ otázal jsem se. ‚Jsme v Židech...‘“¹⁰

Navíc Stroupežnická v Praze příliš dlouhý čas neprožila, proto je výběr prostředí a jeho dobré prokreslení zarážející. Z povídky je patrné, že právě část města osídlená Židy byla považována za místo zkažené, nebezpečné, které ukrývá hříšníky a kde

⁷ Staré Město pražské a čtvrť Josefovská, in Příloha Národních listů, roč. XXVII, 1887, č. 64, s. 5.

⁸ O židovském městě, in Národní listy, roč. XXIII, 1883, č. 5, s. 2.

⁹ Stroupežnická, M.: *Zahaleč*, in editor Vaněk, V., *Mrtví tanečníci*. Příbram, Pistorius & Olšanská, 2010, s. 190.

¹⁰ Herrmann, Ignát: *Pražské ghetto*. Praha, Česká grafická společnost „Unie“, 1902, s. 77.

i policie má strach zasáhnout. O tom, že převažující názor se v následujících letech nijak neměnil, najdeme přesvědčivý doklad např. v knize *Praha včera a dnes*. V kapitole nazvané *V Židovském městě* čteme tento popis, v němž autor vzpomíná na situaci před začátkem asanace:

„Ghetto bývalo útulkem chudiny a zhýralců. Nahoře chudás s ustaranou hlavou uléhal, pod ním za červenými záclonami harfa břinkala a nalíčené krasavice v bizarních cárech oblečené svoje úsměvy prodávaly. ... Byla to pražská stoka, sběrač neřestí, eldorádo zpustlých individuí. Vše, co kde bylo ukradeno a uloupeno, zmizelo a zapadlo ve vetešnických krámech. – Komu v Praze, v širokých, vzdušných ulicích nebylo volno a bezpečno, tomu stalo se židovské město vítaným a spolehlivým asylem. Do zdejších hospůdek, kavárniček, vináren a hromadných nocleháren konávala policie a detektivové svoje výpravy na jisto...“¹¹

Zajímavé je, že lokály na území Nového Města a v okolí Vyšehradu většinou nejsou v beletrii popisovány jako tak problematické a nebezpečné jako na Starém Městě a zvláště v jeho židovské části. Opět zde nejspíš hraje velkou roli typ zástavby. Nové Město je oproti Starému přehlednější, ulice jsou prostornější a jsou na sebe navzájem takřka kolmé. Neposkytují tudíž příliš možností úkrytu. Snad jedinou nálevnou, která vyvolávala nelibost běžných obyvatel, byla Jedová chýše na Apolinářském plácku. Původně se tato hospůdka jmenovala *Na vinici* a existovala již za Václava IV., ale během let změnila název, přičemž možných vysvětlení je několik. Od možnosti, která vychází z údajného otrávení mužů, kteří se tam měli pokusit zabít Václava IV., až po variantu vysvětlující název tancovačkami mediků, kteří pracovali s jedy.

Z periférních částí města je nejčastěji zmiňován Smíchov a hned po něm Žižkov. Samozřejmě se projevuje přímá úměra v tom, že čím více se vzdalujeme od centra, tím více se zhoršuje vzhled a „útulnost“ podniků. Má na to citelný vliv i sociální složení obyvatel. Na Žižkově, od oblasti Parukářky až po Židovské pece, a také na Smíchově byly rozsáhlé kolonie, ve kterých bydlela chudina. Často šlo pouze o domky sbité z prken anebo také, v případě vagonových kolonií, o staré vyřazené železniční vagony. V oblasti smíchovských lomů lidé dokonce přespávali kolem cihelných pecí a v různých zemních úkrytech, aby alespoň částečně unikli venkovní nepohodě. Ale i zde se vždy nacházel v nějaké boudě výčep, kde se scházeli muži i ženy a kde se snažili zapomenout

¹¹ *Praha včera a dnes*. Nakladatelské družstvo Máje, Praha, 1907, s. 121.

na útrapy každodenního života. Jeden takový zmiňuje K. L. Kukla v reportážní črtě zabývající se životem lidí bez domova, kteří obývali jámy vyhloubené v zemi. I zde stojí bouda, ve které se rozlévá alkohol a kde lidé zapomínají na nouzi a mráz.

V beletrii nebývají příliš často líčena místa jako Karlín, Letná, Bubeneč ani např. Holešovice. Všeobecně by se dalo říci, že nejčastěji se pozornost romantizujících spisovatelů upírá na problematickou část centra Prahy. Malá Strana s Kampou jsou častěji spojovány spíše s běžnými měšťanskými hospůdkami. Někdy naopak s vykřičenými domy, ale takových zmínek není mnoho.

Periferie a jejich výčepy jsou pro spisovatele zajímavé, jelikož zde žijí nejen dělníci, ale vedle nich i drobní zlodějíčkové a podvodníci, lidé pohybující se na hraně i za hranou zákona. Právě na nich Kukla a Šlechta dokazují problematičnost sociální struktury společnosti. Na jejich osudech častokrát dokazují, že ne vždy je jejich pád do „bahna“ společnosti dobrovolný a úmyslný, ale že proti němu není obrany.

3.1.1.2 Umístění v ulici a obvyklý vzhled

Charakteristický bývá celkový vzhled prostoru a jeho umístění v ulici. Čím problematičtější daný lokál je, pokud se týká pověsti a hostů, tím častěji se nachází v zapadlých uličkách, tmavých koutech a na odlehlých místech, kam „slušný“ člověk dobrovolně nevstročí. Navíc s ubývajícím dobrou pověstí lokality ubývá v literárních obrazech takových podniků také světla a prostoru – na rozdíl od hospůdek, kam si chodí odpočinout měšťané a řemeslníci po práci, které stávají na širokých ulicích, proudí do nich sluneční světlo a jsou prostorné a pohodlné. Takovéto rozdělení je logické a dá se říci, že plně odpovídá tehdejší realitě. Také dnes umísťují spisovatelé hospody se špatnou pověstí do tmavých uliček, které jsou na periferii zájmu běžných obyvatel¹².

Dobrym dokladem toho, že s klesající počestností a narůstající nebezpečností prostředí se proměňují výše uvedené rysy prostředí, je črta K. L. Kukly Z tajností tulácké krčmy „Žbluňk“. Je v ní popisován hostinec Mamerta Dejla na rohu Rybné a Dlouhé ulice, který byl známý jako postrach celé noční Prahy. V horních místnostech byli hosté prosíváni podle majetnosti a ochoty „pustit nějaký peníz“. U dveří ve výčepu sedali nejnebezpečnější návštěvníci, aby je v případě nutnosti bylo možné rychle

¹² Hospody a výčepy tohoto typu nalézáme např. v románu *Anděl* od Jáchyma Topola.

vystřít z lokálu. Kasino, které patřilo k zadním místnostem, bylo určeno pouze pro bohatší návštěvníky, kteří přicházeli hrát hazardní hry. Srdcem celého podniku ovšem nebyly tyto horní místnosti. Skryt očí běžných hostů byl vstup do podzemí, kde se scházeli vyvrhelové z celé Prahy, aby zde v klidu přečkali noc, nebo se odtud s kumpány vydali na lup. Existence těchto prostor nebyla nijak všeobecně známá. Věděla o ní jen pražská spodina, nebo určitá její část, a také policie. Ta zde pravidelně v určitých intervalech pořádala zátahy a odváděla některé zločince s sebou. Ostatní ale měli alespoň na nějakou dobu klid.

„Jednou týdně bývaly tyto divé zábavy přerušeny příchodem ‚vizity‘ (hlídky), dvakrát za rok ‚jenerálštrajfem‘ (všeobecným zatýkáním). Hlídky sem zapadla, když se stala v pražském rayonu nějaká ‚moucha‘, krádež nebo přepadení, a odvedla několik tuctů nejpodezřelejších ‚žbluňkařů‘; když přišel ‚jenerálštrajf‘, sebral vše šmahem, takže v celém domě zbyl jenom pan Dejl se ‚zmoklou‘, osiřelou ‚vránou‘ Antonem.“¹³

Snad jen jediná noc podle povídky prozradila, kolik ztroskotanců se v podzemí Žbluňku scházelo. Stalo se to po tom, co majitel podniku spáchal v Chuchelském lese sebevraždu. Návštěvníci podzemí o tom ale neměli ani zdání, a dobývali se proto hromadně do svého obvyklého nocležiště. To se jim však nezdařilo a hloučky podezřelých postavicek se poté vydávaly na pouť městem, aby si vyhledaly nová útočiště.

Přečkat noc ve tmavé sklepní prostora jistě nebylo nic snadného. Podle Kuklovy črty si proto zde lidé pro ukrácení dlouhé chvíle sevyčili divadelní představení o hloupé policii a mazaných zlodějích *Doběhnuté numero*. Jinak ovšem o nijak příjemné místo nešlo.

„Když jsme se doplížili v čiré tmě po srázných stupních v podzemí a usedli na poslední schod, abychom nepoplašili ‚společnost‘, neviděli jsme před sebou než shluk šerých postav ležících po zemi v podivném neladu. Teprve když si naše oči zvykly na pološero, rozeznali jsme odporné podoby jednotlivců, vzadu na konci sklepa pak, v rohu spoře osvětleném petrolejovou lampou, tři pestře oděné muže, z nichž dva měli kabáty na rub obrácené, třetí na hlavě ‚čáku‘ s papírovým střapcem a kteří hovořice podivnou hatmatilkou provozovali jakýsi výstup.“ (Kukla 1992: 11)

Ani ostatní hospody tohoto ražení nevypadaly o mnoho lépe. Také o výše zmíněné Jedové chýši na Apolinářském plácku se mluví jako o malém domku s nízkým stropem, kde se každý jen trochu vyšší člověk uhodil do hlavy, se začouzenými

¹³ Kukla, K. L.: *Ze všech koutů staré Prahy*. Praha, Z kroniky staré Prahy, 1931, s. 103.

místnostmi k udušení naplněnými tabákovým dýmem. O složení hostů vypovídá kromě pověsti o otrávení dvou lotrů, kteří chtěli zabít krále, také fakt, že se zde konaly v polovině 19. století tzv. Jodoformové věnečky (Jodoform Kränzchen). Při nich se podle Kukly scházeli buršáci a mladé kandidátky ‚babiectví‘ a prováděli vulgární orgie (Kukla 1992: 14).

Zajímavým dokladem toho, že vzhled hospody primárně určoval, jaký typ společnosti se zde bude scházet, přináší krátká povídka Jana Emila Šlechty V síti pavouka. Popisuje se zde zájezdní hostinec U Kuchynků, ve kterém se podle autora scházivali rozliční zatracenci:

„Když vstoupil do pološeré šenkovny, pronikl jeho chřípím čpavý zápach hostinského vzduchu, který na něj působil nepříjemně. Hostí zde sice mnoho nebylo, ale místnosti nebyly větrány a páchly zatuchlinou. Jenom několik mužů sedělo kolem starých a spravovaných ubrusy pokrytých stolů, a na všech bylo zřetelně znáti, že trpí. Byli sešlí a bledí a hubení a chudobně odění. Jenom v prostorném přístěnku, v němž stálo i rozladěné, staromodní piano, bavila se společnost ‚denních‘ hostů, na nichž byl patrný občanský blahobyť.“¹⁴

Je tedy evidentní, že prostor pro ‚lepší‘ návštěvníky byl oddělen od zbytku lokálu. V této ukázce je důležité povšimnout si i adjektiva prostorný, které signalizuje, že tzv. denním hostům mělo být popřáno větší pohodlí.

Neútulným a špinavým kutlochem v podzemí, bez valného osvětlení byl také Batalion, který územně spadal do Páté čtvrti¹⁵, stejně jako Žbluňk. Ze všech pražských kořalen je Batalion v literatuře asi nejproslavenější. Může za to jednak osobnost dr. Uhra, poslance a ztroskotance, o kterém se více zmíníme později, ale také atypické zařízení hospodské místnosti. Literární obrazy prostředí se většinou shodují na popisu jediné ponuré místnosti, ve které stály stoly. Podle jedné z verzí příběhu v nich byly vyhloubeny důlky na polévku. Vedle byla na drátu připevněna lžice. Nádobí se pro jistotu nepoužívalo, aby jej návštěvníci neukradli a neprodali vetešníkově. Jiné varianty zmiňují hliněný hrnec či dokonce talíř. Na lžici připoutanou řetízkem je však poukázáno ve všech případech. U zdi prý stávaly sudy s kořalkou a na stěnách police s obitými

¹⁴ Šlechta, J. E.: V síti pavouka, in. *Praha ve dne v noci III*, nakl. Pavel Körber, s. 123.

¹⁵ Název Pátá čtvrť pochází z tzv. tereziánského číslování čtvrtí. Židovské město bylo roku 1851 začleněno mezi městské části jako jeho pátá čtvrť a dostalo název Josefov.

sklenicemi a lahve s lihovinami. Jediným skromným zdrojem přirozeného světla bylo zamřížované sklepní okýnko.

„Veškerý nábytek doupěte tvořily dvě odřené lavice, umístěné podél oprýskaných, špinavých, vlhkých stěn, jimž obejdové říkali ‚fotely z kriminálu‘, pak hliněný hrnec, v němž si hosté přinášeli od ‚Žáby‘ česnekový úkrop a u kterého byla rezavá lžice, připevněná k uchu železným řetízkem, aby ji někdo z ctěného publika neukradl a konečně malý střepek zrcátka, před nímž si všichni ošustové upravovali ‚toaletu‘ a který z obavy před možným ‚smetením‘ byl – zazděn v rohu vyčnívající zdi u dveří.“ (Kukla 1931: 18)

„Šmárja! – zaječela Stáza, žena Beznoskova, sedící u talíře s polévkou, k němuž byla na řetízku přidělena lžice, aby ji někdo ‚nešloh‘.“ (Hais Týnecký 1973: 31)

Něco mezi obyčejnou hospodou a putykou, kde se schází městská spodina, byla místa, kam mířily kroky vojáků. O vojenské krčmě vypráví v románu *Loretánské zvonky* K. L. Kukla. Většina děje se odehrává v hospůdce U Zlatého hroznu naproti Černínským kasárnám. Kukla se nijak důkladně prostoru pivnice nevěnuje. Pouze z několika vět líčících večerní čas se dozvídáme, že prostor byl velmi silně zakouřený štiplavým dýmem. O několik stránek dál, ale popisuje pečlivé větrání a úklid v ranních hodinách. Navíc v závěru knihy obsluhuje hospodský Mařánek hosty na zahrádce pod verandou. Prostor je zde evidentně větší, otevřenější a přístupnější běžným lidem. Také zde není ani zmínky o tom, že by šlo o podnik v některé zapadlé uličce nebo ve sklepení. Nedá se také říct, že by hostinec U Zlatého hroznu navštěvovala spodina. Schází se zde především vojáci, kteří mají v blízkosti kasárna. Řada z nich, především jejich velitel Silber, tvoří záporný protipól kladným postavám.

Velkou pozornost věnoval pivnicím navštěvovaným vojáky také E. E. Kisch. Ten si ovšem vybral místa, která byla vojákům rozkazem z vyšších míst zakázána, což býval důsledek předchozích častých návštěv vojáků a jejich potyček s běžným obyvatelstvem. Kukla prochází všechny hospody ze seznamu a pečlivě je popisuje, co se týče jejich vzhledu i osazenstva. Nejprve jde o běžná místa, kam se chodí bavit služební, tovaryši a pracující lidé. Postupně však přichází do stále horších končin.

Celá reportáž *Zapovězené lokály* je rozdělena na tři části. V prvních dvou navštěvuje Kisch relativně početné hospody, které slouží především jako tančírny. Prochází přitom Novým Městem a okrajovými částmi Prahy, jako byla v jeho časech

např. i Bubeneč. Na konci druhé části vchází do lokálu Na Zednické. Zde už se objevuje zcela jiná skupina společnosti. Služičky a fabričky by se sem jistě neodvážily vejít a ani slušní tovaryši a učedníci sem nezamířili. Popíjejí zde především holky a jejich pasáci. Krom výčepu je zde ještě taneční sálek. Kisch popisuje prostory takto:

„Ještě rychle rozvážíme, zdali jsme nenechali nic cenného v zimmíku, visícím na věšáku, a kráčíme krátkou chodbou. V pravo od chodby jsou dva záchody, kde je tma jako v pytli, vlevo je pažení pro výčepníka, je polepené průsvitným papírem, aby nebylo dovnitř vidět. ... Začazený strop sálu je nízký a klenutý, a když tanečníci občas naklánějí těla ku předu, zdá se, jakoby to dělali proto, aby nenarazili hlavou na klenbu.“

V poslední, třetí části jsou popisovány tři lokály. Prvním je Hostinec u dvou beránků. Nacházel se na pražském Františku, kde právě v letech, v nichž byla reportáž psána, probíhala asanace. Kisch tedy zamířil na takřka neobývané území zaplněné četnými hromadami kamení a rumu ze starých zbořených domů. Detailnější popis hostince chybí, avšak díky tomu, že se nacházel v asanované oblasti, lze předpokládat podobnost s jinými podniky v dané lokalitě. Stačí si připomenout obrázky a fotografie pořízené před renovací Páté čtvrti¹⁶. Následující podnik je útočiště homosexuálně orientovaných mužů. Není u něho zapsán název ani adresa. Kisch uvádí pouze polohu nedaleko Josefského náměstí. Snažil se tím chránit klid a soukromí skupiny obyvatel, která byla jinak pronásledována. Prostor kavárny/ vinárny je opět rozdělen na několik různých částí. Z nich nejstřeženější je pokojík za záclonkou, kde se setkává pánská společnost, aby si užila intimní chvílku. Posledním z jedenácti zakázaných lokálů je nálevna V Tunelu. Kisch se o ní zmiňuje jako o nejhorším z pražských lokálů, ačkoli prý ještě před časem to byla solidní restaurace. Název kořalny v tomto případě výstižně popisuje její vzhled.

Všechna tato místa byla před vydáním zákazu s oblibou navštěvována vojáky. Pro časté spory a šarvátky a také díky špatné pověsti se postupně dostala na „černou listinu“. Je patrné, že nejde o hospůdky měšťanské, ale o prostory, které sloužily k obveselení a odpočinku dělníků a dělnic, tzv. fabriček. Samozřejmě docházíme až k putykám osídleným pražskou galerkou, kde se ovšem podle Kische na vojáky dívají značně nedůvěřivě a od vedlejšího stolu na ně „dýchá svým mrtvolným dechem hrozivě

¹⁶ Nejznámější jsou fotografie J. Eckerta a J. Kříženeckého. Obrázky židovského města jsou dostupné např. v knize A. Paříka *Pražské ghetto v obrazech*.

vypadající hromotluk“¹⁷. K ostatním typům zábavních podniků patřily hospody spojené s tančírny, které se ovšem nijak výrazně v literatuře tohoto typu neobjevují. S jejich stručným popisem se setkáváme např. v již zmiňované Kischově črtě a také v Kuklově románu Noční Prahou. Ale ani zde není prioritní věcí jejich vzhled. Občas se v některých Kischových povídkách či reportážích vyskytuje i tančírna na Klamovce, která bývá líčena jako příjemné místo, u něhož ale hrál hlavní roli parčík kolem budovy, jenž poskytoval klid a zázemí pro dvojice, které se chtěly bavit chvíli o samotě nepozorovány okolím.

¹⁷ Kisch, Egon Ervín: Zapovězené lokály a jiné obrázky. Praha, Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát. s. 19.

3.1.2 Postavy

Charakteristické „pražské figurky“ jsou tématem, které je dnes s Prahou v literatuře spjato už neodmyslitelně. Řada povídek různých autorů (Rubeš, Tyl, Neruda, Světlá, Herrmann, Hladík, Kaminský a další) je založena na nezvyklém chování či vzhledu nějakého Pražana. Již v obrozenských romantických povídkách z českého středověku a také z rudolfinského období se objevují např. lidé trpasličího vzrůstu, Tycho de Brahe se svou kovovou špičkou nosu a celá řada dalších zvláštních figur. Kromě podivných postav lidských se po Praze pohybuje také množství bytostí nadpřirozených nebo uměle vytvořených. Nejznámější z nich je Golem rabiho Löwa. Ale například v románu Pekla zplozenci J. J. Kolára nacházíme uměle stvořenou ženu. V prózách, které se zaměřují na sociální problematiku na přelomu století, se však s umělými bytostmi neseťkáváme. Místo nich jsou často středem pozornosti lidé s tragickým osudem, jenž však vyznívá kuriózně a mnohdy až neuvěřitelně. Čtenář se tak opět setkává s postavami, jejichž existenci je obtížné uvěřit.

Problematika postav v díle zmiňovaných autorů je o něco složitější než otázka popisu lokalit a prostorů; na těch se jednotliví autoři převážně shodují. Proto se ji pokusím uchopit alespoň ze dvou hledisek. Nejprve se zaměřím na jednotlivé typy postav, jaké se obvykle v knihách výše jmenovaných spisovatelů vyskytují. Poté se budu snažit popsat rozdílné přístupy u každého z autorů zvlášť.

3.1.2.1 Hospodští

Nepostradatelnou osobou pro každou hospodu je její majitel nebo provozovatel. Je prvkem natolik samozřejmým, že v příbězích často ustupuje do pozadí. Někdy není zmíněn vůbec. Psychologicky nebývá příliš dobře prokreslen a jako postava většinou výrazněji neovlivňuje dějovou linii. Častěji se zde objevuje zevní charakteristika postav, která částečně nahrazuje jejich psychologický profil. Například Kukla popisuje hospodského z Batalionu jako zavalitého, skrčeného, starého markytána¹⁸. Alespoň náznak aktivitního jednání hospodského můžeme najít například v knize *V davu ztracených* od J. E. Šlechty. Ačkoli se zde hospodský objeví pouze na malou chvíli, snaží se v tento moment ovlivnit názor jedné z hlavních postav. Upozorňuje správce cihelny Kalenčíka, že se nově příchozí dělník Barták nemusí stát lidskou troskou jako ostatní dělníci z cihelny, jestliže mu bude včas podána pomocná ruka. Jeho lidskost v chování je podpořena také stručným líčením vzhledu. Oproti hostinskému z nálevny Batalion, je charakterizován tak, aby nevzbudil ve čtenáři antipatie. U obou tedy můžeme mluvit o jisté korespondenci vzhledu hospody a jejího majitele.

„Hostinský, statný úslužný muž s černým plnovousem, soukenou domácí čepičkou na hlavě a s jezdeckými, polonakrčenými botami s hladkými, lesklými holeněmi na nohách, přinesl, čeho si Barták přál a zadíval se na něho.“ (Kukla 1931: 18)

Asi nejvíce je na hostinského upřena pozornost v Kuklově románu *Loretánské zvonky*. Autor jej staví do role hodného a laskavého pomocníka zamilovaných dvojic. Tvoří tak protiváhu své zlé a zákeřné manželce Hátě. Všechny postavy vystupující v románu jsou však vytvořeny velice ploše a bez výraznějšího psychologického zpracování. Stejně jako u předchozích dvou případů je možné na charakter postav možné jednoduše usuzovat z popisu jejich tělesného vzhledu. Jednání jednotlivých osob je předem jasné a dané. Dalo by se říci, že tu jde až o jakýsi „pohádkový model“, kdy se musí utkat dobro se zlem, aby na konci knihy mohlo přijít šťastné rozuzlení a zlo bylo potrestáno. Pohádkový rozměr ostatně nepostrádá žádný z příběhů nebo z pověr spojených s Loretou a jejími zvonky, které se v románu vyplňují.

Překvapivě je jako lidský a dobrý člověk v některých povídkách líčen také provozovatel Žbluňku Mamert Dejl. Největší prostor je mu věnován v povídce

¹⁸ Kukla, Karel Ladislav: Ze všech koutů staré Prahy, Batalion. s.18

R. J. Kronbauera Trosky románu. Realističtější typ hospodského, než předvádí Kukla v Loretánských zvoncích, najdeme také ve známé Kischově povídce Nanebevzetí Tonky Šibenice. Je to obchodník tělem i duší a chová se podle toho za všech situací. Tím nejpodstatnějším je pro něj vlastní prospěch; jestli svým chováním uškodí jiným, je pro něj vedlejší. Po psychologické stránce je rozhodně detailněji propracovaný a zajímavější, než jeho výše zmíněný protějšek.

3.1.2.2 Hospodské

Malou, ale o to výraznější skupinu postav představují hospodské. Objevují se v reportážních črtách u Kukly i Kische jako určitá rarita a zajímavost. Jsou to obvykle velice rázné typy, které suverénně vládou putykám se špatnou pověstí. U Kische se s takovou ženou setkáme v reportážním textu Zapovězené lokály. Mluví zde o majitelce Hostince u dvou beránek, který měl stát na nábřeží na Františku. Kuklu naopak zaujala kavárnice Lefflerová. Na rozdíl od Kische se Kukla věnuje i jejímu detailnímu vnějšímu popisu. „Hřmotná mamá měla pověst nejhrubší noční pražské šenkýřky, krobiánky, která dovedla nejsilnějšího chlapa-vetřelce vlastnoručně vyhodit z lokálu, jako by jej vystřelil největší pruský kanón ‚tlustá Berta‘.“ Kromě těchto dvou, autory explicitně jmenovaných dam jsem si všimla ještě jednoho, poměrně překvapivého případu. Ačkoli není v žádné z povídek přímo řečeno, kdo provozoval Batalion, vysvítá např. z textu Josefa Haise Týneckého, že i zde vládla „pevnou rukou“ žena:

„Kořalečnice, opírajíc hlavu o velký, dřevěný pult, tupě, bezmyšlenkovitě se dívala na ten shluk zchátralých, ušpiněných postav a počítala, kolik jí každý z těch ničemů zůstal dlužen. Ten, kterému již nechtěla nalít, zul zešmat'chané ‚majstrátské‘ boty a dal je babě za žejdlík kořalky.“ (Týnecký 1973: 46)

Zdá se tedy, že ženy byly vnímány a popisovány jako ráznější a tvrdší vládkyně putyk než muži. Svým způsobem do této skupiny spadají také provozovatelky nočních podniků pro pány. Jejich chování bývá uhlazenější, ale není pochybnosti o tom, že také ony byly schopny si poradit s problematickými zákazníky či zaměstnankyněmi.

Nyní se zaměřím na postavy, které jsou pro prózy z hospodského prostředí klíčové. Jde o osudem drcené lidi, kteří našli své útočiště právě v hostincích nejhoršího ražení. Mezi nimi jsou rozdíly v popisu u jednotlivých autorů největší.

3.1.2.3 Antonín Uher a Batalion

Asi nejznámější postavou „pražského bahna“ doby, kterou se zabýváme, byl poslanec dr. Antonín Uher. Námětu o solidním občanu, poslanci a poctivém právníkovi, který se ze zoufalství nad nevěrou své milované ženy upije k smrti, se jako jeden z prvních chopil K. L. Kukla. Druhým adeptem na prvenství je F. L. Šmíd, který Uhrův příběh sepsal jako kabaretní výstup. Kukla nejprve hovoří o spolupráci na daném námětu, ale v následujících letech připisuje autorství již pouze sobě a nařiká nad plagiátorstvím ostatních. Oba spisovatelé používají pro advokáta nejprve jméno Unger, až v pozdější verzi příběhu přináší Kukla doktorovo skutečné jméno. Dalším, kdo se romanticky laděného příběhu chopil ve větším měřítku, byl J. Hais Týnecký. Z jeho pera vzešla jak povídka, tak i krátká divadelní hra. Zmínky či odkazy však najdeme také u I. Hermann¹⁹, R. J. Kronbauera²⁰ a dalších. Asi nejznámějším spisovatelem zmiňujícím se o poslanci a právníkovi Uhrovi je ale Gustav Meyrink. V jeho románu *Golem* nachází čtenář zmínku o doktoru Hulbertovi. Ten chodí do vinárny Lojzíček sídlící v židovském městě a stojí v čele společnosti zvané Batalion. Meyrink sice změnil obvyklé jméno postavy i místo děje, ale jinak vše souhlasí s Haisovým popisem. Také dr. Hulberta zničí nevěra milované ženy a dožene jej ke kořalce a k pomoci ztroskotancům. Název Batalion je v Meyrinkově knize použit pro skupinu vyděděnců společnosti, kteří se kolem něj seskupili.

Vyjma Meyrinka jsou spisovatelé v základních bodech příběhu jednotní. Vinou manželčiny nevěry padnul úspěšný právník a poslanec dr. Uher na dno společnosti. Tam se však nejspíš etabloval a začal udílet právní rady různým tulákům a jiným pochybným existencím, aby se mohli vyhnout vězení či v případě prostitutek postrku z Prahy. Vytvořila se tak kolem něj skupina nazvaná Komuna, která sídlila v krčmě nazvané Batalion. Toto místo bylo vyhlášeným útočištěm nejhorších existencí z celé Prahy. Kořalna se nacházela na území tehdejší Páté čtvrti naproti domu U Zelené žáby, dnes na tomto místě stojí budova magistrátu. Po Uhrově smrti šel prý Prahou prapodivný pohřební průvod složený z univerzitních hodnostářů, kteří museli dr. Uhrovi jako

¹⁹ Herrmann, Ignát. *Před padesáti lety*. Praha: F. Topič, 1925. s. 209.

²⁰ Kronbauer, R. J.: *Z Pražských katakomb*. Praha: Nakladatelské družstvo Máje, s. 140.

bývalému profesorovi projevít naposledy úctu; druhou část průvodu však tvořili jeho klienti z posledních let života. O přítomnosti manželky se informace neshodují. Někdy je líčena jako plačící a omdlévající trpící vdova, která lituje svého poklesku. Ovšem většinou je v příběhu akcentován její útěk z Prahy a nezáměr o konec jejího muže.

„Leč právě tato bytost, již láskou zahrnul, již vzýval a k níž se modlil, jako k světici, podle ho zradila; odcizila mu veškeré jmění a prchla za muže s nejdůvěrnějším jeho přítelem.“ (Kukla 1931: 31)

„Za rakví vdova v černém, nejvyšší maršálek země české v dvouhém klobouku a ve fraku vyšíváném zlatem a šavlí, rektoři a děkani vysokých škol se zlatými řetězy kolem krku, pedelové v purpurových pláštích se žezly fakult. A za nimi se měl potáčet, podle Karla Ladislava Kukly rozedraný, opilý, hulákající zástup ‚dědiců‘.“²¹

Proti legendárnímu příběhu ale stojí verze, která se opírá o reálná fakta. Ignát Herrmann se pokusil z romantického vyprávění o nešťastné lásce vyjmout pravdivé údaje a dopátrat se nezkreslené skutečnosti. Dr. Uher skutečně žil a byl také poslancem, jak jednotlivé příběhy vypravují. Jeho ztroskotání ale nezpůsobila nevěrná manželka, nýbrž alkoholismus, kterému podlehl díky levnému popíjení ve sněmovní restauraci. Výhodný sňatek s mladou a bohatou dívkou jej potom už od dluhů a rychlého pádu na dno společnosti nechránil. Zdeptanou dceru nakonec odvezl zpět domů její otec. Žádný útěk s milencem ani nevěru Herrmann neobjevil. Není ani jisté, zda dr. Uher skutečně chodil do kořalny Batalion. Ve skutečnosti prý byl nalezen jednoho zimního rána polozmrzlý na skládce na Františku. Odtud jej převezli do nemocnice U Milosrdných, ale nebylo mu již pomoci. Dr. Uher krátce po přijetí zemřel.

„Měli oba manželé zajisté příčin k nespokojenosti dost, po mém mínění však pí U. mnohem více, takže s větší ještě oprávněností než minule mohu tvrdit, že ona se stala obětí nezřízeného alkoholika i nerozumu a trestuhodného zneužití práva matky své.“²²

Druhou historicky literárně zajímavou postavou je Uhrův přítel. Měl jím být básník Šolc (v prvních literárních verzích příběhu byl uváděn pod jménem Šulc), který

²¹ Ravik, Slavomír: *Pražské hospody*. Praha, Levné knihy KMa, 2006, s. 70.

²² Herrmann, I.: *Před padesáti lety* II. Praha, F. Topič, 1939, s. 222.

zběhnul ze studií a oddal se umělecké tvorbě. Neuspořádaný herecký život jej také zavál na nejhorší místa a údajně až do Batalionu. Právě Uher jej odrazuje od dráhy opilce a posílá jej zpět k matce do Sobotky. Krátce po své mravokárné snaze vůči Šolcovi však sám upadá.

„Dr. Uher se otřásl. Číše vína, kterou před něj postavil hrbatý sklepník, se ani nedotkl, o vrchní desku malého kulatého stolku nezavadil ani rukávem kabátu, jako by se bál, že načichne zlým ovzduším. Očima v nichž se chvěla kradmá, neurčitá výčitka, hleděl na svého přítele. Nemluvil... na nic se ho nevyptával, ale cítil, jak Šolc hluboce klesl od té doby, co se viděli naposled.“ (Hais Týnecký 1973: 18)

3.1.2.4 Tonoucí muži

Pád až na dno společnosti spojený s alkoholem je častým námětem v povídkách Šlechtových.²³ Je to pád tvrdý a není z něj úniku. Pouze ten, kdo se i v těžkých chvílích dokáže opanovat a nepropadnout alkoholu, má naději na záchranu. To je například případ Bartáka z povídky *V davu ztracených*. Přestože nevíme, jaký osud by jej nakonec čekal, stále si zachovával jakousi naději na návrat mezi slušné lidi. V Bartákovi představuje šlechta mladíka z dobré rodiny, který přes snahu o poctivý život klesá stále níž, mezi okrajové vrstvy společnosti. Není však ochotný se s tímto pádem smířit. Nepoddá se proto svodům ostatních dělníků z vápenky, kteří jej lákají k alkoholu a zpustlému způsobu života. Jeho opakem je v povídce *„učitel“* Lupač, který propije veškerý svůj výdělek. Na rozdíl od Bartáka je po posilnění lihovinou schopen krádeže. Neštítí se ani spolu s ostatními obrat mrtvého druha o poslední věci a šaty. Postupnou, ale nevyhnutelnou zkázu vidíme také u mistra Kalenčíka. Ten chodí zapíjet své smutky do místní hospody nebo k židovi. Ačkoli je ve střízlivém stavu chápavým člověkem ochotným podat druhému pomocnou ruku, v opilosti se mění v ukrutníka, který týrá svou ženu. Alkohol navíc zvyšuje jeho žárlivost a podezíravost. S postupujícím dějem Kalenčík pije stále víc a stává se i násilnějším. Nakonec nad sebou ztratí nadvládu a zabije svou ženu. V nápravě mu nepomůže ani pobyt v psychiatrickém ústavu v Kateřinkách. V pomatení smyslů se stává vrahem nevinného Bartáka a nakonec i sebevrahem.

²³ Viz. např. povídky *Mater Dolorosa* a *V davu ztracených*.

Pomoci není ani opileckému otci chudé rodiny v povídce *Mater dolorosa*. Pro jeho tvrdé naléhání a vydírání skončí jeho nejstarší syn pod koly vlaku. Rodina tím přijde o jediného živitele, což posléze znamená její definitivní zkázu. V této povídce věnuje Šlechta značnou pozornost otci alkoholikovi, přestože se jinak v textu vyskytuje velmi zřídka. Starý Machytka je zde popsán jako určitý odstrašující příklad, který má varovat před závislostí na lihovinách.

„Naučil se pít, a dnes byla číška odporně páchnoucí lihoviny jediným pramenem jeho štěstí a blaha. Opustil práci a rodinu a usadil se ve špinavém brlohu, kde nalévají tuto ‚vodu života‘. Ostatně celý jeho zevnějšek dával neklamné svědectví o jeho bídném mravním i hmotném stavu. Šat jeho byl starý, ošumělý a rozedraný. Nesčetné jízvy a trhliny byly vyspraveny nejpeštějšími záplatami, jichž stehy svědčily o tom, že nevyšly z rukou krejčího. Na hlavě měl čepici, jejíž barva se nedala přesně určit, jsouc přechodem z barvy černé do modré – z této do fialové – zelené – a konečně do žluté. Tváře jeho byly opuchlé a pokryté onou podezřele ohnivě rudou červení, s jakou se setkáváme u labužníků nejnižších tříd lidstva. Zřítelnice jeho ovlhlých a vytřeštěných očí se intensivně leskly, a vlas i vous prozrazovali vedle podezřelé barvy pleti, téměř úplnou zanedbanost' a spustlost'.“

Tento druh úpadku je typický pro mužské hrdiny. Ženy alkoholičky v dobových prózách popisovány nejsou. Pokud se objevují mezi společenskou spodinou, jsou spíše obětí mužových poklesků a neschopnosti vyrovnat se s osudem. Výjimku, ženu záchránkyni, zmiňuje Kukla. Její láska dokázala povznést medika Václava Tatara, který žil mezi spodinou podobně jako doktor Uher.

3.1.2.5 Padlé ženy

Jen málokdy se tedy hlavní hrdinkou povídky u výše zmíněných autorů stává žena. Ráda bych ale zmínila dva zvlášť zajímavé ženské charaktery, které ve svých črtách zachytili Kisch s Kuklou.

V první řadě to je proslulá Kischova Tonka Šibenice (Kisch 1954: 178). Stejně jako u předchozích mužských hrdinů vidíme i u Tonky rysy humoru prostoupené životní tragikou. Prostitutka, která je jako jediná ochotná jít k odsouzenému na smrt a splnit mu

jeho poslední přání, se dočká kruté odměny od svých družek. Její dobrý skutek se jí stane osudným poté, co ji začnou skrze něj zesměšňovat jiné dívky v nálevnách. Zadostiučinění se jí dostane až v nebi, kam se jako jediná z trojice zemřelých dostane.

Druhou ženou je Pepka Kaprál ztvárněná v díle K. L. Kukly (Kukla 1992: 18). V tomto případě se popisovaná dívka více podobá svým mužským protějškům. Je o hlavu vyšší než ostatní, má široká ramena a podle mužů její postava připomíná gorilu či Golema. Příběh Pepky Kaprála však vyznívá spíš pochmurně a občasné groteskní nebo humorné prvky jen podtrhují a prohlubují tragiku celku.

Častým námětem se pro Kuklu a Kische stávaly životní osudy prostitutek a jejich pasáků. Na Kischův kladný poměr k této skupině žen upozorňoval např. i Pavel Eisner v knize *Milenky*. Obecně nejznámějším příkladem je Tonka Šibenice. V jejím příběhu však Kisch nezobrazuje pouze její životní osudy, ale i samotné podmínky existence pražských prostitutek. Možnost vhledu do této problematiky nabízí také Kischův román *Pasák*.²⁴

Obě knihy ale zachycují zcela rozdílná prostředí, přestože obě zobrazují svět pánských salonů, kde „madam“ zajišťuje vše potřebné a dívky nemusí mít obavu o střechu nad hlavou a jídlo. Tyto salony se dále mohly dělit na dva typy. V prvním případě, jaký s radostí líčí právě Tonka, dívky v domě bydlí. Je zde o ni také po všech stránkách postaráno. Na druhý typ je poukázáno v románu *Pasák*. Zde vybrané dívky docházejí do luxusně zařízeného bytu dámy, která současně přijímá i pánské návštěvy. Dívky však bydlí ve vlastních bytech či s rodiči a na danou adresu přicházejí jen jakoby na návštěvu.

Obě varianty jsou popisovány jako pro dívky přijatelné, na rozdíl od klasické pouliční prostituce. Pro tuto horší variantu života prostitutky jsou obvyklými atributy nejistý a malý zisk, neustálý strach o bydlení, závistivé kolegyně, zima a hlad. Kukla pouliční prostituci pouze zmiňuje. Stejně jako Kisch se však snaží hledat zajímavé lidské osudy i mezi prostitutkami. Nachází je na různých místech. Několikrát se ve svém díle zmiňuje o České Líze, která měla být údajně vlasteneckou kráskou bojující na

²⁴ Tento název nesou novější vydání. Vydání z roku 1922 má titul *Pasák holek*.

barikádách v roce 1848. Kukla popisuje jejich setkání v Lízíně poměrně pokročilém věku, kdy si chodila na chudinský úřad pro podporu.

„Ve vyrudlých, starodávných, křiklavě kostkovaných šatech z biedermyerovské doby, v ohromné památné krinolíně, s červeným paraplíčkem prorvaným četnými děrami vehnala se dovnitř majestátně starobylá babice. Její obličej zbrázděný tisíci vráskami byl nalíčen do cihlově ruda, falešný mastný černý drdol, kryjící sporé šedivé rozčuchané kadeře, byl zpola skryt v kolosálním rozbitém čepci, ozdobeném spoustou zelených, modrých i rudých pentliček.“ (Kukla 1992: 65)

V židovské čtvrti se před asanací nacházela celá řada hospod nejhorší možné pověsti. Do nich se stahovaly také prostitutky se svými pasáky. Své útočiště zde měla také krásná Jana ze salonu Aaron, dívka, která se oddávala mužům s nadšením a touhou (Kukla 1992: 91). Dívka, pro kterou nebyl prodej vlastního těla jen potupnou nenáviděnou možností obživy. Jana byla „uhrančivou bludičkou“ vábíci muže do temných ulic židovského města. Naneštěstí onemocněla pohlavní chorobou a musela odejít do nemocnice. Z nemocnice však utíká, protože se jí stýská po bývalém životě. Na konci kapitoly, kdy se Jana chce vrátit „domů“, zmiňuje Kukla pražskou asanaci. Zoufalá dívka nachází pouze trosky domu, kde žila svůj „šťastný život“.²⁵

Asanace ovlivnila noční život řady městských čtvrtí. Ženy, které najednou přišly o svůj „domov“, se stěhovaly do okrajových částí Prahy, především na Smíchov a Žižkov. Zmínka o této skutečnosti se nachází v humoristické příloze *Volného slova pražských předměstí* z roku 1906. Redaktor zde píše:

„Naše okresní výstava jistě potáhne četné vystavovatele a různé rarity, an už teď každý kvartál táhnou různé rarity z asanace k nám. Z těch lehkých ženských rarit byla by také výstava.“²⁶

3.1.2.6 Pepíci

Obvyklým osudům ztroskotanců se vymykají postavy románu Karla Ladislava Kukly *Noční Praha*. Manželé, kteří zdědí velký majetek po tetičce, se v něm rozhodnou nezávisle na sobě prozkoumat život v noční Praze. Jeden o druhém však samozřejmě brzy zjistí pravdu. Přestože by tato skutečnost znamenala pro jiné autory

²⁵ Stejný námět zpracovává v drastické stylizaci také povídka Paula Leppina *Děs z židovského města*.

²⁶ Šesták, Z.: *Jak hřešil Žižkov před sto lety*. Praha, Academia, 2006, s. 200.

vítaný moment pro rozehrání zdrcujících životních osudů, Kukla se této možnosti vyhne. Na konci knihy jsou všichni spokojenější než na jejím začátku. Kukla nás však v tomto románu přivádí k jinému typu postav. Tím jsou tzv. pražští Pepici. Chudí mladíci z předměstí, kteří s frajerskou suverenitou prezentují absenci kulturních návyků, nevkus v oblékání, fyzické přednosti, neúctu k autoritám a schopnost pohybovat se na samé hraně zákona. Tedy ti, kteří si jsou schopní poradit v jakékoli situaci, vyřeší každý problém a urovnají veškeré vzniklé rozpory. Místo charakteristiky můžeme použít Kuklův popis tohoto známého typu:

„Můj kamarád, příznivec, protektor a mecenáš, Vojta Kotyš, je nejznámější a nejpopulárnější pražské dítě... na Vyšehradě rozený, pražský měšťan, pražský kabrňák, pražský sportsman-kavalerista, footballista, rentista, byciklista i automobilista... ve všem žampionista – to je věc jistá. Kdys nejfešnější pražský fiakrista, kytarista a barytonista... teď profesor krasojízdy v první pražské škole koňské – či chci říci jezdecké rajterácké akademii, pražský krasavec, švihák, silák, atlet, šermíř a pálený kostelník, samá Praha a vždycky pašák, kterému není rovno na pravém ani levém břehu Vltavy.“²⁷

Podobné typy se vyskytují například v románu *Pašeráci* od Františka Sauera. Ten popisuje muže živící se pašováním cukerinu za Rakouska-Uherska. Jejich cestování po Evropě a slušné vystupování, aby v cizině nevzbudili pozornost. V Praze se scházejí v žižkovských putykách, aby unikli pátravým zrakům policie. Navíc se v nich mohou také spolehnout na lojalitu hospodského i obsluhujícího personálu. Tito muži jsou obyvateli žižkovského polosvěta, kteří se snaží vydělat si na lepší živobytí jakkoli, často velice originálními způsoby.

3.1.2.7 Zlodějčkové

Celkem překvapivé je zjištění, že se v tomto typu textů příliš neobjevují skuteční zloději ani jiné zločinecké typy. Určitý prostor jim vyhrazuje Kukla ve svých popisech pražských hospod.²⁸ Jsou ovšem kulisou nezasahující do vyprávění. Kukla při líčení této skupiny lidí v podzemí hospody Žbluňk přiznává, že raději zůstal skryt ve tmě na schodech. Kisch se do této společnosti dostává ve třetí části *Zapovězených lokálů*. Jeho popis je celkově barvitější, ale také není nijak obsírný. Sauerovi pašeráci cukerinu se tak vlastně stávají netradičním námětem. Podrobný popis života za hranicí zákona je však

²⁷ Kukla, K. L.: *Noční Prahou*. Praha, Měsíčník Granát, 1927, s. 58.

²⁸ Např. v kapitole *Z tajností tulácké krčmy „Žbluňk“* v knize *Bahno Prahy*.

zeslaben tím, že nejde ve skutečnosti o drsné pašeráky. Jsou to většinou obyčejní muži, kterým poctivá práce nevydělá dost na uživení rodiny a živí se tedy pašováním.

Sauerův román se od textů ostatních autorů připomínaných v této práci, odlišuje. Autor popisuje jednu z etap svého života. Knihu proto napsal v ich-formě a hlavní postavě ponechává své jméno. Přestože se také v Kuklových knihách setkáváme s poznámkami, že autor sám byl dané události přítomen, nikdy se nestaví do role zloděje, pašeráka či jiné existence z okraje společnosti. Aby čtenář nebyl nucen zaujmout k autorovi negativní postoj, snaží se Sauer postavy v knize idealizovat. Přestože jde o pašeráky, jsou vykresleni lidsky, s převážně dobrými vlastnostmi. Všechny události jsou líčeny vesele a jako zábavná dobrodružství. Sauer navíc obratně využívá všech dostupných poloh jazyka, čímž celý text značně oživuje a postavy jsou díky tomu plastičtější. Obraz doby je tedy lehce zastřen humornou stránkou, ale přesto je z knihy zřetelně patrný.

„Zisky některých našich překupníků rostly. Někteří si z nich zařídili obchody, ponejvíce hokynářské, jeden z nich si dokonce zbudoval malou strojní dílnu a později i docela továrničku. Ale ani jako továrník obchodu s cukrínem nenechal. I na řemeslo restaurátorské se vrhlo několik našich překupníků. Naproti tomu, pokud má paměť sahá, z pašeráků si nepomohl nikdo. O příčinách tohoto neblahého zjevu se doví čtenář později.“

3.1.2.8 Specifické rysy postav u jednotlivých spisovatelů

3.1.2.8.1 Egon Erwin Kisch

Novinář a reportér, někdy také zvaný „zuřivý reportér“. To jsou hlavní atributy spojované s Kischovou osobností a tvorbou. Pro množství textů, které napsal, je typické, že jejich výstavba se opírá o charakteristické rysy nebo osudy jednotlivců. Vybrané postavy a jejich život se stávají osou, která prochází a prostupuje celé spisovatelovo dílo. Nelze však tvrdit, že si Kisch vybírá pouze výjimečné postavy a osudy. Jde mu o běžný každodenní život a jeho svízele, často právě v případě těch nejhudších a životem nejvíce zkoušených lidí. Dokazují to líčení běžných dnů vorařů, pradleny, prostitutek i třeba podomního slepého pěvce (Kisch 1954). Zachycuje jejich příběhy, aniž by mezi nimi a majetnějšími dělal nějaké rozdíly. Patrná je dobrá znalost různých prostředí. V jeho textech, omezujících se většinou na poměrně krátký rozsah, defilují se stejnou samozřejmostí vojáci, prostitutky, státní úředníci, novináři, ovdovělé ženy živící celou rodinu, pasáci, ale také tvrdě fyzicky pracující lidé.

Kische vždy zajímají jejich neopakovatelné a jedinečné osobní zážitky a zkušenosti. V reportážích se snaží být za všech okolností maximálně nestranným. Posouzení správnosti a oprávněnosti konání hrdinů jako by mu nepříslušelo. A to se netýká jen reportáží. I postavy jeho próz jednají podle toho, jak nejlépe mohou a jak jim situace dovoluje, svírány materiálními podmínkami svých existencí. Jestliže se Kisch někdy přece jen pokouší o kritiku, jde o kritiku systému, ne lidí a jejich osobních selhání. Patrné je to například v reportáži nazvané *U kajících Magdalén*. Kisch v ní přichází do domu, kde mají být napraveny padlé dívky. Jako reportéra jej slavnostně uvítají, je přinucen vyslechnout moralizující řeč kněze a musí spolu s dámami z vyšší společnosti souhlasně přikyvovat. Paradoxní situace nastává následně v dílně chovanek, které se k redaktorovi nadšeně vrhají a vítají v něm starého známého. Je zřejmé, že zde prostitutky nejsou autorem vnímány s opovržením. Přestože z jejich řeči vysvítá, že příliš „napravené“ nejsou a ihned po návratu do města hodlají vést dosavadní život. Směšně naopak vyznívá chování dam vedoucích daný ústav a také kněze, jenž přednesl úvodní řeč. Směšní jsou především proto, že považují za amorální a nepřípustné vše, co nesplňuje nároky etiky a etikety jejich společenské vrstvy. Pohled na svět mají přesně nalinkovaný a nepřipouštějí žádné odchylky. Není to ani natolik vina oněch

nevědomých paní, ale nastavení společnosti, které neučí chápat ostatní a hledat vstřícné, pro všechny výhodné a adekvátní řešení. Stejně tak jako Kische nepobuřují prostitutky, nepohoršujeme se příliš ani nad hlavním hrdinou románu *Pasák*, ani nad jeho milou a jejími sestrami. Hrdinky k prostituci donutila životní situace v rodině. Jestliže nedostaly příležitost vydělat si na obživu sebe a zbytku rodiny jinak, byla to vina jejich nebo společnosti?

Podstatná pro charakteristiku Kischových postav je živelnost v jejich jednání. Hrdinové a hrdinky se často neohlížejí na možné následky a jdou si za svým cílem, za svou touhou.²⁹ Vorařova manželka v románu *Pasák* nepřemýšlí, jaký by mohl být následný dopad, když se pomiluje s tonoucím, kterého její manžel zachránil. Cítí jen touhu ženy milovat se a vynahradiť si to, co jí nemůže dát její muž. Také Tonka nedomýšlí, jak se k ní budou chovat její konkurentky, když půjde za odsouzencem. Ví sice, že je život prostitutek tvrdý, ale nenapadne ji, že se k ní kamarádky obrátí zády. V povídce *Vrahova matka* se zoufalá žena snaží ochránit syna, o kterém si myslí, že je vrahem, a proto raději odtajní veškeré své prohřešky a špatnosti, které kdy spáchala (Kisch 1954: 145). Dlouhé váhání a přemýšlivost však rozhodně nejsou častým rysem pro většinu Kischových postav; naopak se snaží maximálně využít všech příležitostí, které jim život nabízí.

3.1.2.8.2 Karel Ladislav Kukla

Karel Ladislav Kukla námětově zabírá daleko menší šíři než Kisch. Do styku s „vykřičenými“ místy přicházel pouze v rámci své práce. Držel se proto toho, co velmi dobře poznal jako magistrátní úředník. V jeho textech nenacházíme odkazy na čistě osobní zájem. Naopak se velmi často odvolává na pracovní pochůzku jako důvod pro návštěvu míst se špatnou pověstí. Důkladně se však seznámil s lidskou bídou, jejími příčinami a následky.

Na rozdíl od Kische je v jeho díle zřetelný rozdíl mezi delšími prózami a krátkými články. V krátkých publicistických textech se Kukla většinou pevně

²⁹ V tom se podobají hrdinům a hrdinkám povídek Ivana Olbrachta (*O zlých samotářích*), Josefa Uhra (*Kapitoly o lidech kočovných*) nebo Fráni Šrámka.

přidrzuje reality. Úřednické povinnosti jej často přiváděly do obydlí těch nejchudších a také těch, kteří žili na hranici zákona nebo i za ní. Jednotlivé texty zařazené v knize *Pražské bahno* rozdělil do kapitol právě podle různých typů postav a jejich osudů. Již podle obsahu je tedy patrné, že se soustředí na hospodské prostředí, prostitutky a jejich pasáky, zloděje a jiné druhy zločinců, nejchudší dělníky, žebráky a také na lidi závislé na omamných látkách (těm však věnuje poměrně skromný prostor). Velkou pozornost věnuje sociálnímu zázemí jednotlivých výše zmíněných, skupin. Evidentně se zajímal i o to, jak se každý z nich dostal do své tíživé situace. Postavám jeho reportáží nechybí lidskost a snaha postoupit za povrchní vylíčení osudu. Jejich jednání většinou přijde čtenáři jako pochopitelné, ať už jej odsoudí či schválí. Autorova znalost prostředí, v němž postavy žijí, je také zřejmá. Ale je v nich patrný stálý a pečlivě udržovaný odstup, který např. u Kische tak nápadný není. Kisch si například bydlení s nemajetnými pro reportáž o ubytovně pro tuláky nejprve zkusil, a teprve pak o něm napsal článek. Kukla si to dovolit nemůže, nebo snad ani nechce. Kukla sám však také příliš nesoudí. Patrná je tichá výtka vůči špatné sociální situaci u lidí, kteří si svou bídu a pád nezavinili sami. Tedy nesouhlas s úředními mechanismy monarchie a jejího byrokratického aparátu.

Jinak je tomu ovšem v případě Kuklových románů. V nich jsou charaktery jednotlivých postav jasně čitelné a předvídatelné. Jsou jednoznačně představeny jako dobré či špatné. Samozřejmě je možná i náprava. Tu však „pohádkově“ zmůže pouze láska. U postav, které byly od počátku prezentovány jako kladné, k proměně vůbec nedochází. V románu *Loretánské zvonky* patří hostinský s neteří a jejím nápadníkem mezi kladně pojaté postavy, které jsou zkoušeny osudem a musí se neustále mít na pozoru před nástrahami „zlých“, kteří jsou zastoupeni šenkýřkou, velitelem kasáren a jeho nohsledy. Pohádkovost románu navíc dotváří postupné naplňování věštek loretánských zvonků.

Až křečovitě působí „černobílá“ prezentace postav v románu *Noční Prahou*. Kukla přihlíží při charakteristice osob ke svým znalostem pražského podsvětí pouze okrajově. Vyhroceným osudům se v románech vyhýbá a usiluje o humorné vyznění svých příběhů. Jednotlivé osoby tomu odpovídají i vzhledem. Muži jsou buď vytáhlí čahouni, nebo naopak malé „kuličky“, které mohou mít navíc červený alkoholický nos nebo jinou zvláštnost. Manželka hlavního hrdiny, paní Žofinka, je menší, kulatoučká

a navíc ještě nosí lokýnky. Komičnost je podpořena také lexikem. Titulní postavy se oslovují „chlapečku“ a „holčičko“, zděděný pes má jméno „Čokl“.

Kuklovy romány byly evidentně psány pro pobavení a ukrácení dlouhé chvíle, zatímco reportáže a drobné črty fungují jako malé sociologické sondy s moralizujícím aspektem. Jedinou výjimkou, kde cítíme Kuklův záporný postoj a kritiku, jsou prostitutky. Přestože jsou jeho příběhy o nich úsměvné, je možné si povšimnout, že Kukla ani jedné z nich nedopřál šťastný konec. Počínaje Českou Lízou, přes krásnou Janu z ghetta až po milenky císařské rodiny všechny čeká trpký osud. Kukla ostatně v úvodních slovech kapitoly o prostitutkách píše toto:

„Ženy, které se prodávají z bídy, jsou samy o sobě smutným, těžko omluvitelným zjevem. Je přece lepší se z bídy dopustit všeho jiného než ohavného prostitučního řemesla a kupčit s tělem i duší. Stokrát lepší jsou sebehorší práce, které nemohou nikoho zneuctít, ba i žebrota či dokonce krádež! Vždyť nouze železo láme a pro každý takto zapříčiněný delikt může být omluva i odpuštění!“ (Kukla 1992: 86)

Pražským zlodějům a podvodníkům věnuje Kukla pozornost také, ale jejich životů se dotýká ve srovnání s ostatními tématy jen obecně. Nejprve popisuje jednotlivé druhy možných podvodů a šizení. Řadí mezi ně například i kartářky a věštkyně. Také zloděje rozděluje na několik skupin, které stručně charakterizuje. Oproti ostatním kapitolám je v této poměrně málo konkrétních lidských příběhů. Více se zaměřuje pouze na tzv. keřasku,³⁰ se kterou měl možnost se osobně blíže seznámit, jelikož i jej obrala o značnou sumu.

3.1.2.8.3 Jan Emil Šlechta

Od obou předchozích se liší dílo J. E. Šlechty. Zaměřuje se také především na nejchudší vrstvy obyvatel hlavního města. V opačných případech, kdy se do centra jeho pozornosti dostávají vyšší vrstvy, jde o jejich tvrdou kritiku. Představuje je především jako necitlivé osoby, pro které je nejdůležitější majetek a společenské postavení. Kvůli němu jsou ochotny udělat cokoli, například i dohnat své jediné dítě k sebevraždě.

³⁰ Keřas -lichvář s potravinami

Šlechtův kritický hlas zní i v prózách zabývajících se chudinou. Stejně jako Kischovi a Kuklovi se mu nelíbí celkový přístup společnosti k sociální situaci a k podmínkám života pražské chudiny. Kromě toho ale neváhá poukázat na chyby samotných postižených jednotlivců.

Za nejpodstatnější problém považuje alkoholismus. V něm spatřuje největšího viníka naprostého úpadku celé řady nešťastníků. Pokud se člověk dostane do tíživé životní situace, má podle Šlechty stále naději, že se mu poctivou prací podaří zbavit se problémů. Za důležité faktory jsou přitom autorem považovány silná vůle a odhodlání. Ty ovšem alkoholik postrádá, a proto nemůže nikdy svou situaci uspokojivě vyřešit. Navíc pítí nestrhává dolů pouze jej jako jedince, ale také lidi, se kterými je spřízněn. Likviduje tedy i nevinné oběti. V povídce *Mater dolorosa*³¹ je kromě alkoholismu kritizována také lidská necitelnost, která je podle Šlechty charakteristická především pro vyšší vrstvy obyvatel. Spisovatel popisuje střední a vyšší vrstvy jako lidi mocné, ale často necitelné a bez zájmu o ty potřebnější. Pomocnou ruku nebohé ženě nakonec podají chudí sousedé, ne bohatý majitel domu. V povídce *V síti pavouka* ale sociální problematiku nahlíží i z opačné strany. Majetný student, který přijel do Prahy na praxi, se vášnivě zamiluje do krásné dívky. Ta jej postupně připraví o veškerý majetek a nakonec, když už hoch nemá peníze, jej opustí a vyžene na ulici. Spásu v poslední chvíli chlapci přináší až mateřská starostlivost a láska. Chyba tedy může spočívat i v lidech, kteří jsou chudí, ale touží po tom zbohatnout za každou cenu. Šlechtovým ideálem je poctivý pracovitý člověk, který nepodléhá pokušení a žije svůj život v pokoře a píli. Jako pravděpodobnější možnost takového řešení vidí u chudších lidí.

Oproti Kischovi a Kuklovi působí Šlechtova literární tvorba jako poměrně ponurá a depresivní. Jen v několika málo případech se zbavuje káravého postoje a popisuje skutečnost s nadhledem. Do této nepočetné druhé skupiny by mohly patřit například studie *Z pražských chantanů*³². Zde se zajímá o poměrně početnou skupinu lidí provozujících v hlavním městě šantány. Přestože i tady zdůrazňuje na mnoha místech těžký osud jejich majitelů a provozovatelů, přináší celkem podrobný obraz tohoto druhu zábavných podniků. Největší pozornost obvykle věnuje osobnosti majitele

³¹ Šlechta, J. E.: *Mater dolorosa*, in *V různém vzduchu*. Přítel domoviny, Praha 1891.

³² Šlechta, J. E.: *Z pražských chantanů*, in *Praha ve dne v noci*, ed. Pavel Körber. Pavel Körber, Praha. s.179-226.

nebo provozovatele podniku. Při hodnocení vystupujících se pak zaměřuje na jejich nelehké a mnohdy až tragické osudy. Líčí je dojemně, ale celkové vyznění není natolik depresivní jako u jeho próz.

Psychologická propracovanost jeho postav je ve srovnání s ostatními autory nápadně intenzivní a jeho typy přesně odpozorované. Především záporným postavám se věnoval se značnou pozorností. Podstatné jsou pro něj osudové zlomy v jejich životech, jimiž se uzavírají cesty zpět ke starému způsobu existence. Snad nejvýrazněji je to patrné na postavě cihlářského mistra Kalenčíka. Dříve slušného cihlářského mistra dovede žárlivost na mladší manželku až k alkoholismu. Ztrápená žena je však poměrně rázná a nebojí se muži oponovat. Tím se dostanou do jakéhosi začarovaného kruhu. Zlomový moment je spojen s příchodem mladého Bartáka, do kterého se Kalenčíková zamiluje v představě, že je to ideální muž. Přestože Barták její nabídky odmítá, vztah nakonec dospěje do situace, kdy Kalenčík domnělé milence přistihne spolu. Za veškeré další následky pak může vliv alkoholu na jinak dobrého člověka.

„Palčivý a nepochopitelný vztek zalomcoval celým jeho tělem, které bylo horečně napjato a chvělo se v chorobném vzrušení. Vlny nespokojenosti, zmatení a spítí vzedmuly se v nechápajícím jeho mozku a přelily se do celé jeho bytosti, kterou zatopily svými proudy. Pocity nezdůvodněné zuřivosti rozlehtávaly jeho nervy, a v jeho cévách hořela krev plamenem šíleného rozdráždění. Neznámé mu dosud vášně tavily všechny jeho myšlenky v zanícené výhni jeho mozku a zalévaly jej žhoucí lávou sopečných výbuchů vzteklosti a zuření. A zmožen tímto divokým jekem a varem slitých myšlének, potácel se Kalenčík bezděčně a jakoby tajemnou mocí hnán v ona místa, kde stála jeho manželka, opuštěna byvši prchajícím Bartákem v okamžiku, kdy se vynořila vratká a potácející se silhouetta manžela jejího ve vzdálenosti jediného kroku od ní.“³³

Kalenčík v tuto chvíli a v daném rozpoložení nenalézá jiné východisko než zavraždění manželky cihlou, kterou právě drží v ruce. Stejně tak není možnost volby pro matku z povídky *Mater dolorosa*. Poté co jí alkohol vzal muže a nepřímo také oba syny, jí jedinou útěchu přináší šílenství. Vysvobozením z utrpení je pro ni pouze sebevražda.

Dá se říci, že postava Kalenčíka má řadu společných rysů s osobou dr. Uhra, kterou popisovali Kukla a Hais Týnecký. Oba muži se ožení s mladší ženou a posléze podlehnou vlivu nadměrného pití. Dr. Uher je popisován jako slušný muž, jehož zlomí až nevěra ženy a její odchod s milencem. Tato událost jej poznamená natolik, že odmítá

³³ Šlechta, J. E.: *V davu ztracených*. Praha, Jan Hruška, 1897, s. 134.

i pomoc svého okolí a dobrovolně se vrací k životu na okraji společnosti. Psychologie jeho osobnosti, tak jak ji načrtli oba spisovatelé, je poměrně jednoduchá. Uher je více či méně slaboch, který propadne alkoholismu a nesnaží se bojovat s ním. Stal se ochráncem spodiny. Kalenčíkův osud je podobný. Ale po psychologické stránce je postava zachycena lépe. Je zde vykreslen postupný úpadek, ale také snaha vymanit se z něj. Díky poměrně značné interakci s řadou dalších postav, mohl Šlechta vytvořit daleko důkladnější psychologický profil, než jaký byl u zmiňovaného dr. Uhra.

3.1.3 Paralely ve světové literatuře

Prózy tohoto typu ovšem nejsou typické pouze pro Prahu. Podobně jako u nás Kisch prozkoumával rakouskou Vídeň Peter Altenberg. Altenbergova a Kischova tvorba má (kromě rozdílných základních přístupů, publicistického u Kische a lyrického u Altenberga) také řadu společných rysů.³⁴ Není snad podstatné, že oba pocházeli ze středostavovské židovské rodiny a byli nadšenými pozorovateli života, jenž je obklopoval. V pátrání po originálních lidských osudech se ale neomezovali na pouhé vyzdvihování pikantností nebo naopak efektních převratných zjištění. Altenberga ještě více než Kische poutaly střípky z běžného života, neopakovatelné a přitom každodenní momenty, kolem kterých většinou zcela slepě přecházíme. Teprve ve chvíli, kdy nás někdo na tuto podrobnost upozorní, ji se zaujetím sledujeme a vnímáme její půvab a krásu. S tím se pojí také Altenbergův hlubší vhled do psychologie postav. Na nepatrném prostoru (známé jsou Altenbergovy tzv. minutové romány) spisovatel rozehrává psychologickou analýzu duší a vztahů často velmi originálních jedinců. Fascinovaly jej především herečky a chansonetky z vídeňských kaváren vyšší i nižší úrovně. Altenbergovu pozornost ale nepoutali nejchudší a lidé za hranicí zákona. Věnuje se spíše kavárnám, hospůdkám, šantánům a kabaretům, čímž je z českých autorů nejbližší Šlechtovi. Altenberg se také prakticky nepouští do kritiky společnosti. Přistupuje k ní spíše s nadhledem a posmutnělým, melancholickým optimismem. Snaží se zachytit to, co nám běžně zůstává skryto, k čemu býváme slepí. Tím se jeho texty naopak od prací Kuklových a především Šlechtových odlišují.

³⁴ Na podobnost mezi pracemi Kische a Altenberga upozornil v knize *Pražská dobrodružství E. E. Kische* Radko Pytlík. (Pytlík 1985: 35).

3.2 Podzemní Praha

3.2.1 Podzemí Prahy dnes a před sto lety

Dnešní Praha se v mnohém liší od Prahy konce 19. a počátku 20. století. Architektonické změny zasáhly prakticky do všech jejích částí a mnohde proměnily metropoli k nepoznání. Navíc se město značně rozrostlo i do šířky. Místa, která dříve byla předměstími, jsou dnes chápána jako součást širšího centra. Z bývalých chudinských čtvrtí se stala místa s drahými moderními byty. Moderní velkoměstský ráz tak získala někdejší předměstí jako Letná, Podolí, části Smíchova a pozvolna se proměňuje i Karlín, Žižkov, Bubeneč a další čtvrti.

Nezmizela však jen původní povrchová Praha. Postupem času se ztrácely i jednotlivé části Prahy podzemní. Jestliže o ní chceme mluvit, je nejprve nutné vymezit, co vše bylo na přelomu minulého a předminulého století považováno za podzemní Prahu. Kromě různých šachet, chodeb, sklepení, jeskyní a podzemních tunelů sem patřily také šachty kanalizační, krypty a v neposlední řadě i pod zem zahloubená obydlí nejchudších Pražanů. Běžní obyvatelé města neměli o existenci větší části těchto prostor ani tušení a zcela jistě by nedokázali odhadnout jejich rozměrnost a vzájemnou provázanost. Dalo by se říci, že takřka celé centrum města je, či spíše bylo, propojeno sítí podzemních chodeb, z nichž mnohé dříve vedly až za hranice Prahy. Tento fakt zaujal Karla Ladislava Kuklu natolik, že se rozhodl pro opakovaný sestup do podzemních tunelů. Svou knihu s názvem *Podzemní Praha* zahajuje popisy různých svých sestupů pod povrch země, ať už v Praze, či v Příbrami v době svého mládí. Dojmy z pražského podzemí líčí následujícími slovy:

„Co jsou také všecky svízele a všecka nebezpečí báňských štol, šachet a couků,³⁵ kde se stále střídá armáda chrabrých horníků, proti hnusným dírákům, s mořem lepkavého bláta, proti klikatým, zpola sesutým děrám stoletých katakomb, zbytků pradávných skrýší, sklepních žalářů i mučireň, studnicovitých hladomoren, podzemních, plísňí a krápníky zanesených chodeb bývalých hrobek i kanálů, plných ztuchlého morového puchu, výkalů a lidských i zvířecích koster, toho strašného pekla, jež slove ‚břicho Prahy‘ a kde mimo miliony hladových kryš jsou jedinými občasnými obyvateli vyvrženci lidské společnosti... nešťastní tuláci nebo policií štvaní zločinci, zlodějové a vrahové.“ (Kukla 1929: 11)

³⁵ **Couk** se říkalo rudní žíle (staročesky **cúk**), což pochází ze středohornoněmeckého **zuc** – tah.

Pražské kouty skryté očím řadových pražanů fascinovaly také Egona Erwina Kische. Ve svých vzpomínkách na dětská léta mluví mimo jiné o podzemní chodbě, která vedla z jeho rodného domu U dvou zlatých medvědů. Jako dospělý muž se zajímal o podzemí na Žižkově. Pohyboval se opakovaně na místě nazvaném Židovské pece. Důvodem jeho pátrání byla jedna z variant pověstí o Golemovi, která určovala jako místo Golemova uložení právě Židovské pece. Přestože je pražské podzemí fascinující pro celou řadu spisovatelů, věnovalo se mu soustavněji jen několik autorů. Kromě již zmiňovaného Karla Ladislava Kukly se na něj zaměřil v knize *Neznámá Praha* také Edgar Theodor Havránek. Zabýval se jím v celé jedné kapitole, kterou nazval Pražské podsvětí. Jeho publikace však pochází až z konce třicátých let a nekryje se tedy s obdobím, které ve své práci převážně sleduji. Na druhou stranu nám dává možnost srovnání, jak se proměnila například situace týkající se podzemních „hotelů“.

Druhá polovina 19. století přinesla nový způsob života. Bylo nutné se neustále přizpůsobovat dynamicky se rozvíjejícímu průmyslu a přibývajícím technickým novinkám. Zcela zřetelně se to projevilo těžbou nerostných surovin v těsném okolí Prahy. Důsledkem vytrvalé těžby hornin byl také zánik jednoho z typů dosavadních částí podzemních prostor. Řada jeskyní a slují byla postupně zcela zlikvidována nebo po nich zbyly pouhé náznaky. Dnes už většinou nemáme ani tušení, co všechno se v našem hlavním městě těžilo. Připomenu tedy pro představu alespoň ta nejdůležitější a nejznámější místa. Pod libeňským zámečkem a za dnešní restaurací Nebozítek na Petříně byly vstupy do uhelných dolů. Další uhelné doly se nacházely v Hloubětíně, Kbelích a Klíčově. Hlubočepy, Jinonice, Vokovice a Dejvice byly zase místy, kde se dobývala železná ruda.³⁶ Nesmíme zapomenout na vápenec v Řeporyjích a Radotíně a především na pískovcové doly v oblasti dnešního Proseka. Všechny tyto zásahy do městského terénu měnily ráz podzemní Prahy. Ať už postupnou likvidací jeskyní nebo naopak vytvářením nových štol a slují.³⁷

3.2.2 Podzemí jako obytný prostor

Nejobvyklejší reakcí na tíživou sociální situaci a nedostatek práce na venkově bylo stěhování – do ciziny, do Vídně, ale nejčastěji právě do Prahy. Tato migrace znamenala zvýšené požadavky na rychlejší zřizování bytů a domů. Stejně jako ostatní

³⁶ Odtud také pochází místní název Červený vrch. (Část městské čtvrti Vokovice).

³⁷ Kovanda, J.: Neživá příroda. Praha, Academia, 2001.

velká města se i Praha začala postupně proměňovat. Rozmach ve výstavbě má počátky v sedmdesátých letech 19. století. Po vzoru Vídně se již od počátku století i v Praze budovaly činžovní domy, avšak až v jeho druhé polovině se začalo s masivnější výstavbou a také s plánováním asanace zanedbaných a modernímu životu nevyhovujících částí centra. S rozšiřováním pouličního osvětlení, vodovodního a kanalizačního systému, s bouráním hradeb a rozvojem městské dopravy se z Prahy stávalo moderní město se všemi klady i zápory. Právě na konci 19. a počátku 20. století se mohutně rozrostly okrajové čtvrti jako Smíchov, Žižkov, Holešovice a Bubeneč. Nápadný byl především nárůst pavlačových domů v oblastech obydlených ne příliš majetnými dělníky. Řada rodin si však nemohla dovolit ani toto levné bydlení. Tvrdá práce v továrnách jim zajišťovala pouze prostředky pro skromnou obživu. Na zaplacení nájemného ale výplata nestačila.

Kukla byl jako úředník chudinského úřadu pověřován návštěvou nově vzniklých chudinských kolonií v okrajových částech města. Ty se mezi sebou značně lišily a Kukla rozdíl zaznamenával ve svých reportážích. Jedna z nejlepších kolonií byla vystavěna v oblasti dnešní Parukářky na Žižkově. Kolem nákladového nádraží na Žižkově a také na Smíchově se utvářely tzv. vagónové kolonie. Nejhorší podmínky ale panovaly v místech, kde žili lidé v jámách zahloubených v zemi či ve skále.

Tato nejrůznější podivná lidská obydlí představovala jeden typ pražských podzemních prostor, o který se spisovatelé první poloviny 20. století ve větší míře zajímali. Kukla ve své knize *Pražské bahno* líčí také večerní návštěvu ve vápence za Podolím, kde v hrozivých podmínkách žily ve vylámané jeskyni dvě dělnické rodiny (Kukla 1992: 73). Podobné sluje byly k nalezení také v Kyjích, Dejvicích a na Proseku. Přesnější obrázek získáme také z Kuklova popisu bránické vápenky, kde ti nejchudší rovněž nalézali obydlí v jamách vyhloubených v zemi. Jáma byla zhruba dva metry dlouhá, metr široká a metr hluboká. V takovéto díře nacházely útočiště celé rodiny³⁸. Výjimkou nebyla ani přítomnost nemluvňat. Na zemi teplé chodby vápenky však také nebylo k hnutí:

³⁸ Dnes se zdá takřka nemožné, že se mohli dva dospělí lidé s nemluvňetem vejít do tam malého prostoru. Rozměry jámy a počet lidí v ní však uvádí Kukla ve své knize (Kukla 1992: 73)

„Uviděli jsme hrozný obraz bídy a mravní skleslosti, který nás hluboce rozrušil. Po celé délce dlouhé, zatáčející se chodby leželi na holé zemi z obou stran hlavami ke zdi muži a ženy, jeden vedle druhého. Vedle svého milence ležela necudně obnažená mladá matka, jež prodala své děcko jiné ženě. Na naše otázky, proč to učinila, neodpověděla a ani se nenamáhala, aby zakryla svoje tělo. Bylo zřejmé, že propadla mravní zkáze. Našli jsme tam mladé ženy, živící se zřejmě prostitucí, dělníky i lidi štítící se práce, zloděje, žebráky, děti beze vší péče a pohodlí, opilce, stařenu, která si pod sebe ustlala staré noviny. Dusné prostory jsou prosyceny zápachy a výpary tolika lidských těl...“ (Kukla 1992: 74)

Jediným stavením v blízkosti byl výčep, bouda, která v zimě sloužila jako obytná místnost pro všechny. Teplo v ní a nabídka denaturovaného lihu zachraňovaly před smrtí umrznutím.

S přílivem nových pracovních sil přibývalo v Praze také lidí, kteří se živili krádežemi a jinou kriminální činností. Soudničkáři upozorňovali také na narůstající počet vražd a přepadení. I jejich aktéři ovšem měli své prostory sloužící k přespání a ukrytí se před rukou zákona. Nejznámější z nich se nazýval Hotel Díra a nacházel se na pražské Folimance. Šlo o podzemní místnost v hradebních kasematech. Vstup do tohoto brlohu byl velice úzký a jedinec, který chtěl v „hotelu“ přenocovat, se do něj musel více než dva metry plazit po břiše. V Kuklově knize *Podzemní Praha* je Díra popsána takto:

„Tam se scházejí vyvrženci lidské společnosti, kal velkoměsta, noční obyvatelé podzemní Prahy, kteří se zařídili v někdejších kasematech velmi pohodlně. V postranní místnosti jich až patnáct pohodlně přespávalo. Zařídili si tam kuchyni, vařili kávu a čaj a potřebné pomůcky k tomu nakradli.“ (Kukla 1929: 62)

Existenci podobných prostor potvrdil speleologický průzkum v sedmdesátých letech 20. století. Vladimír Vojíř se skupinou speleologů našel vchod do podzemí, nad nímž byl kamenný kvádr s vyrytým nápisem. Po použití mleté křídly se zřetelně objevila na kameni slova Hotel Díra. Vstup do podzemí byl zatarasen relativně novou kamennou zdí³⁹. V dalším průzkumu Vojířovi a jeho kolegům zabránili příslušníci StB.⁴⁰ V současné době již toto místo neexistuje, bylo zničeno v průběhu výstavby Nuselského mostu. K podobným účelům jako výše zmíněný „hotel“ sloužily také jeskyně na

³⁹ Podle Havránka zaniknul vstup do Hotelu v roce 1936. (Havránek 1939: 114) Uvnitř byla vystavěna zeď bránící proniknutí hlouběji do Díry. Přístup na místo byl navíc ztížen drátěným plotem a ostnatým drátem. Pod plotem prý ale byly otvory, kterými se pražští „apači“ plížili do Hotelu.

⁴⁰ Vojíř, V. *Nautilus* [online]. [cit. 2011-03-12]. Hotel Díra. Dostupné z : <<http://www.nautilus.cz/pop3.html>>.

Židovských pecích. Ty byly jednak noclehárnou pro zločince a jednak východem z celé spleti podzemních chodeb táhnoucích z centra Prahy až na její tehdejší okraj. Více podobných nocleháren Kukla nezmiňuje.

Havránek je podrobnější a uvádí řadu dalších lokalit. Útočištěm chudých a jiných vyhoštěnců byly také jeskyně v Hrdlořezích, ve Sluhách za Vysočany a Židovským pecím podobné lomy na Strahově. Podrobněji se věnuje noclehárně na Františku. (Havránek 1939: 115), Říkalo se jí V Tunelu a byla oddělena od okolí dřevěnou ohradou. Původně šlo o staveniště paláce, od jehož stavby se však upustilo. Tunel měl ale oproti Díře jistá specifika. Obyvatelé Tunelu se příliš nestřídali. Každý v něm měl svůj prostor na spaní zařízený podle svých možností. Někomu patřila otýpka zahrávající slámy, jiný měl slamník a v jednom koutě měla dokonce stát i železná postel. Také s policií měli nocležníci méně střetů než v jiných brlozích. Šlo většinou o lidi bez domova, kteří se živili žebrotou a prodejem starého papíru a doklady měli většinou v pořádku.

3.2.3 Jiné typy podzemních prostor

Zdá se tedy, že oproti Kuklově době se podzemní prostory sloužící jako obydlí a úkryt před strážníky rozmnožily. Můžeme tak soudit z toho, že je Kukla jinak také velmi podrobný ve svých popisech a nenechává si uniknout žádnou zajímavost, která by přilákala čtenáře. Oba autoři volí prakticky shodný postup. Uvádějí poměrně podrobně fakta, která slouží k rychlé orientaci. Navíc ale neopomínají doplnit svůj popis také o různé zajímavosti a perličky. Kuklovo zpracování se více blíží beletrii. Většinou se vyhýbá letopočtům a také číselným údajům. Podzemní Prahu spojuje především s lidmi, kteří ji obývají. Prostory, v nichž se nevyskytují lidé, pro něj nemají dostatečnou přitažlivost. Naopak Havránkovy texty jsou faktograficky bohatší a úplnější. Autor připomíná více dat, rozměrů a také historických souvislostí. Nesoustředí se pouze na útočiště živých. Důležitá jsou pro něj i místa lidmi zapomenutá nebo opomíjená. Věnuje se proto také např. Rudolfově štole, jeskyním a v neposlední řadě i kryptám ukrytým pod kostely.

Z těch je asi nejznámější kostel U Panny Marie Vítězné (Havránek 1939: 121). Velká kobka v jeho sklepení byla místem posledního odpočinku mnichů, ale také významných šlechticů. Celkově jde o patnáct rozsáhlých krypt táhnoucích se pod celým

kostelem. Podzemí kostela je známé pro své dobře zachovalé mumie jeptišek, šlechticů, rytířů a bohatých měšťanů. Havránek dále přináší informace o jeskyních, Rudolfově štole, kanalizaci, viničních sklepech a podsklepení Staroměstské radnice. U každého typu uvádí jak přesná historická data, tak zajímavosti a čtenářsky přitažlivé informace.

3.2.4 Kronbauerova kniha *Z pražských katakomb*

Podle názvu knihy bychom mohli soudit, že také Kronbauer se zajímal o prostory pod Prahou. Není to ovšem zcela pravda. Ale teprve v případě jeho knihy se dostáváme k propojení obou témat vymezených na začátku práce. Kronbauer totiž klade rovnítko mezi podzemí a kořalny nejhruššího zrna. Aby určitou nálevnu označil za katakomby, musí splňovat kritéria, která jsem zmínila v oddílu o charakteristických rysech hospod se špatnou pověstí. Kronbauer tvrdí o katakombách, že jsou to hospody, které vypadají jako dusné a temné tunely bez oken.

„Jsou to katakomby – jsou to vlhká, spoře osvětlená doupata, kam utíkají se vydědenci klidu a spokojenosti, slaboši, zoufalci a nešťastníci, kteří nemají síly k sebezáporu a k boji s osudem.“⁴¹

Z celé řady již popsaných hospod typu podzemní nálevny nejlépe odpovídá podnik Mamerta Dejla, tedy především ta část, která patřila zatracencům. Avšak tu Kronbauer pouze zmiňuje ve výčtu. Jinak Kronbauer stručně líčí pouze hořejší místnost, která byla přístupná i lidem z ulice, ne pouze vyvrhelům společnosti. Jeho popis není nikterak detailní a postrádá obecnou obeznámenost s prostředím, která charakterizuje prózy Kuklovy a Kischovy. Daleko přesvědčivěji působí jeho vykreslení smyšlené hospody, do které mistr přivádí své dva učedníky, aby prohýřili silvestrovskou noc. Zakouřená tmavá místnost, ve které se mladíci málem udusí kouřem, se všemi svými atributy podobá výše uvedeným typům lokálů.

3.2.5 Kuklova *Podzemní Praha*

Za stěžejní beletristický text zabývající se našimi tématy bývá často považován Kuklův román *Podzemní Praha*. Odvolává se k němu značná část knih zabývajících se

⁴¹ Kronbauer, J. R.: *Z pražských katakomb*. Praha, Nakladatelské družstvo Máje, 1920, s. 8.

pražským podzemím.⁴² Jednotliví autoři mají většinou tendence vyvracet správnost Kuklova popisu. Není divu. Zdá se takřka neuvěřitelné, že by mohla pod naším hlavním městem existovat tak rozsáhlá a spleť sít' chodeb, jakou Kukla popisuje. Nejnovější průzkumy však dokazují, že ačkoli jsou v současnosti některé chodby a štoly zasypané a zcela neprůchodné, je možné, že se Kuklovy popisy opravdu z velké části zakládají na pravdě. Potvrdil to jeden z našich předních speleologů Vladimír Vojtěch. Ostatně i děj Kuklova románu vychází ze skutečných událostí. Autor, jak sám upozorňuje, pouze pozměnil některá jména.

V první řadě hlavními hrdiny nejsou ony čisté duše trýzněné náhodami a okolním světem, se kterými se setkáváme v jiných autorových románech (*Loretánské zvony*, *Noční Praha*). Titulní postava, zběhlý voják Jan Pexa, je vrah přecházející z vězení. Odsouzen byl za vraždu německého důstojníka, který urážel Pexovo češství. (Kukla se zde pokouší působit na nacionální cítění mj. proto, aby byl Pexa čtenáři přijat jako postava kladná, která pouze hájila svou čest.) Stejně jako Pexa i jeho milá Anička prchá z vězení. Byla uvězněna za ukrývání svého milence. Její provinění je lidsky pochopitelnější a omluvitelnější než Pexův zločin. Ačkoli jde v obou případech o zločince, kteří se vymykají typům jednoduchých a bezvýhradně „kladných“ hrdinů starších Kuklových knih, vypravěč projevuje pro jejich jednání porozumění. S Janem a Aničkou tak do jeho románů vstupuje nejen sociální téma, ale i složitější psychologická výstavba postavy. Kukla navíc projevuje pochopení pro deklasované lidi z „podzemí“, oceňuje ochotu a pomoc, kterou hrdinům nabízejí. V tomto bodě se do románu promítá Kuklův postoj, který je typický pro jeho reportáže. Pečlivě rozděluje mezi lidmi, kteří padli na dno společnosti vlastní vinou a úmyslně zde zůstávají, a těmi, kdo žijí v bídných podmínkách vinou společnosti. Ta druhá skupina trpí ranami osudu a touží po vzestupu mezi běžné městské obyvatele. Přestože je takových chudáků podle Kukly celá řada, není zde prakticky žádná možnost, jak by se jim to mohlo podařit.

Lidi obývající podzemní sluje charakterizuje v jedné z úvodních kapitol románu:

„Spí tu lidé, vysílení hladou a nečistotou, zmámeni spánkem ve vzduchu horkém, prosyceném plísní a skoro morovým. Nešťastný, kdo sem uteče po prvé... kdo, dohnán bídou největší, mrazem i vysílením, složí tu po prvé uštvanou hlavu mezi ostatní bídníky, do toho palčivého prachu, v nějž se zpola zahrabe a který mu vnikne za šaty...

⁴² Čílek, V.: *Podzemní Praha*. Praha, Zlatý kůň, 1995; Lahoda, L. *Tajnostmi podzemí*. Praha, Lubor Kasal 2004; Vojtěch, V.: *Podzemní Praha*. Praha, Vladimír Vojtěch, 2007.

přilepí se na zmučené tělo, spocené pekelným horkem... zaleze do rozedraných bot a pokryje i naplní vlasy předčasnými šedinami... Zdá se, že již po jediném takovém noclehu v pelechu Prahy podzemní je na vždy zpečetěn osud každého zoufalce, který se tam utekl, buď že neměl výkazu, aby přespal na zemi v hostinci, nebo neměl ani tolik, aby zaplatil bídný nocleh na slámě v stáji nejposlednějšího řádu! Tam by se byl snad mohl ráno aspoň umýt a učesat, ale z hlubin podzemní Prahy po jediné noci nelze již vyjít za dne na povrch světa, do ulic! Možná, že bylo by někde i práce dost, že je uprázdněno kdesi i slušné místo... ale lidem s takovým zevnějškem... podzemním Pražanům, ze kterých "špína kape"... těm nikdo již nespasí ani práce nejhrubší, těm se každý vyhne a odežene je již zdaleka... A vliv okolí pražského "podsvětí" hnusného, proklatého... musí každou svou obět'... již uchvátilo jako pavouk mouchu do zrádné pavučiny... otupiti až k otrlosti... Není víc nikoho, kdo by duši jednou tam kleslou... ještě pozvedl. Člověk takový je každý ztracen a zatracen na věky!" (Kukla 1929: 34)

(Na obdobnou poznámku můžeme narazit také v Šlechtově knize *V davu ztracených*. Autor v ní popisuje Bartákovu snahu odejít ze smíchovské cihelny. Bartáka ale zradí špína a prach, které se na něj při noclehu za cihlářskou pecí nalepily. Každý se od něj s odporem odvrací, protože jeho oděv zřetelně prozrazuje, odkud přichází. Barták je tedy nakonec donucen vrátit se zpět na nenáviděné místo.)

V Kuklově *Podzemní Praze* tedy nejsou ubožáci nocující pod zemským povrchem zápornými postavami a objektem autorovy kritiky. Hlavním nepřítelem a tyranem všech tu není člověk, ale rakouská monarchie a její byrokratický režim. Jelikož se děj odehrává v roce 1918, je hlavní tyran, Rakousko-Uhersko, na konci knihy zlikvidován a štvanci mohou svobodně vystoupit z podzemního úkrytu. Oba hlavní hrdinové však na konci příběhu umírají. Spolu s Annou navíc umírá i jejich dítě. Jejich památka dál přežívá pouze v listu, ve kterém je zaznamenána poloha původní Husovy Betlémské kaple, kterou Pexa při průzkumu podzemí objevil. Znovu se tedy objevuje nacionální motiv, dokonce ještě silnější než na počátku knihy, kdy jím bylo Pexovo zavraždění neurvalého německého důstojníka.

V předchozích Kuklových textech nebylo na češství poukazováno s takovým důrazem. Nacionální tendence jsou patrné v *Loretánských zvoncích*, ve kterých mají postavy jednající slušně a poctivě jména typicky česká (Fanča, Toník, Anděla...), kdežto zákeřní a nepřející jsou charakterizováni jmény nečeskými (Háta, Max Silber, Marcela).

Román *Podzemní Praha* je nejrealističtější Kuklovou prózou. Přirozeně působící postavy omezují zdání pohádkovosti a smyšlenosti jeho někdejších příběhů.

Ani láska, která např. v *Loretánských zvoncích* ochránila milence před zkázou, nemá nyní dostatečnou moc, aby zabránila tragickému konci zamilované dvojice. Kukla se samozřejmě vyhýbá i jakékoli hře s jazykem, která je patrná např. v románu *Noční Praha*. Snaha po autenticitě je navíc podpořena fotografiemi na začátku knihy a také příloženou mapkou pražského podzemí. Na následující ukázce je patrná Kuklova snaha o přesnou lokalizaci podzemních prostor. Dá se tedy říci, že zde dochází k větší míře autentičnosti na úkor literárnosti, avšak nikoli v záporném smyslu slova.

„Sotva Pexa s přáteli doplížili se doprostřed ‚chodby svaté Ludmily‘, 200 kroků dlouhé mezi Týnem a Ungeltem, k ponurému prastarému kamennému oltáři, kde prý dávala kněžna Ludmila sloužiti v noci mše, když Drahomíra z nenávisti ke křesťanství Týnský chrám chtěla zavřítí, - ozval se v dáli za nimi z pod domu Sixtova temný hluk, křik a volání, a v zápětí pronikl v tu stranu tvou podzemní jasný svit – záře pochodní!“

3.2.6 Aktuální pohled na pražské podzemí

V současné době zájem o podzemní svět narůstá. Po celé republice jsou prozkoumávány šachty, jeskyně i sklepení. Pátrá se po pokladech zakopaných za války, ale také například po příčinách záhadných jevů v některých podzemních chodbách. Od devadesátých let minulého století vychází v různých nakladatelstvích knihy určené jak odborníkům, tak i laické veřejnosti, které mapují dosavadní poznatky. Od studií Havránkových a Kuklových se liší především obsáhlou obrazovou dokumentací. Tematicky však na velké rozdíly nenarazíme. Pouze z nich zmizely kapitoly o podzemních skrýších zločinců a také o nejnuznějších obydlích pražských dělníků. Nově se objevují popisy železničních tunelů proražených v nedávné době a také štoly metra. O těch se zmiňuje Havránek pouze okrajově, jako o možnosti nových podzemních prostor. Havránek však metro a jeho plánovanou výstavbu pojímá poněkud romanticky a představuje si, že by koleje mohly vést již existujícími šachtami a chodbami:

„Kdežto všude jinde – nejbliže ve Vídni a v Budapešti – vedou podzemní dráhy jenom docela obyčejnými, všedními tunely a všude stejnými, jednotvárnými a bezvýraznými podzemními štolami – představte si, že u nás v Praze by bylo k jejímu vybudování použito všech podzemních katakomb, táhnoucích se od Košíř k Vltavě s dosud existujícím a jenom částečně zasypaným tunelem pod mostem Palackého, že by tato dráha vedla odtud dále pod Vyšehrad a pod Emauzy s katakombami opata Albana Schachleitnera neblahé paměti za světové války, k Faustovu pověstmi opředenému domu a přes Karlovo náměstí pod místa bývalé Svatováclavské trestnice, potom na Staré Město, pod Staroměstskou radnici, kde právě nedávno byly objeveny nové podzemní prostory, jakož i pod pobělohorské popraviště českých pánů z roku 1621, pod staroslavný Týnský chrám a pod Celetnou ulicí vzhůru až na Žižkov na Židovské pece! Představte si, že na druhém břehu Vltavy by běžela odbočka této podzemní dráhy od Palackého mostu na Malou stranu do katakomb u Karmelitánů, pod bývalý letohrádek Hvězdu a na Bílou Horu, kde teprve pražské katakomby končí! Představte si konečně, že druhá odbočka trati by vedla od podzemí proslulé Daliborky na Hradčanech pod Letnou a dále pod Královskou Oborou, kde je východ z pražského ‚podsvětí‘ u známého rybníka!“ (Havránek 1939: 117.)

Tato delší ukázka z knihy *Neznámá Praha* je zároveň stručným nástinem, kudy procházely hlavní chodby a na kterých místech se vzájemně křížily.

4 Odvrácená tvář Prahy ve filmovém zpracování

Kromě knižního, revuálního a divadelního⁴³ zpracování se řada výše popsaných literárních námětů dočkala také filmového ztvárnění. Zmíním se zde o čtyřech kinematografických počínech. Jsou to Loretánské zvonky, Tonka Šibenice a dvakrát natočený Batalion.

Loretánské zvonky zfilmoval roku 1929 režisér Miroslav Krňanský. Film se do dnešních dnů nedochoval, takže je obtížné říci, na kolik se odlišuje od románové předlohy. Podle popisu, který uvádí československá filmová databáze (na základě původní charakteristiky filmu od oficiálního distributora) lze předpokládat, že dějová linie filmu se od románu příliš neliší. Jen šťastný konec, který Kukla v románu líčí v takřka pohádkové stylizaci, byl ve filmu oslaben. Brabec na konci filmu pravděpodobně sám prchá do ciziny; o jeho návratu se již distributorův text nezmiňuje.

V českém provedení se nezachoval ani snímek Tonka Šibenice. Natočil jej Karel Anton v roce 1930. Původně šlo o němý film, ale později bylo rozhodnuto, že bude dodatečně ozvučen. Stalo se tak ve Francii. Proto bývá tento snímek označován za první český zvukový film. Byla natočena česká, francouzská a německá verze. Kompletní francouzská verze je uchována v Národním filmovém archivu. Z české zůstalo pouze patnáct metrů z úvodu filmu, kde zpívá Karel Hašler píseň Hradčany krásné. Děj je oproti Kischově povídce rozšířen o Tončin život mimo Prahu. Tonka je zde původem venkovská dívka, která odešla do Prahy a tam se z ní stala prostitutka. Po čase se vrací domů k mamince a potkává muže, do něhož se zamiluje, ale trápí ji špatné svědomí a nechce, aby se její nejdražší dozvěděli, jak se živila v Praze. Proto se raději vrací zpět do města. Od tohoto momentu se děj odehrává velmi podobně jako v knize. Milostná scéna ve vězení je však eliminována. Tonička ve filmu působí spíše mateřským a starostlivým dojmem. Vězeň se nakonec psychicky zhroutí, pláče a bojí se následujících okamžiků. Také konec filmu neodpovídá literární předloze. Jan, Toniččin milý, ji najde v Praze a odvádí ji zpět na venkov. Těsně před svatbou ale zjistí, kým byla Tonka ve městě. Zavrhne ji před její matkou, která hanbu své dcery nepřežije. Tonka se tak znovu ocitá v bahně velkoměsta a tone v něm čím dál hlouběji. Finále tvoří poslední

⁴³ Poslední divadelní realizace Batalionu byla uvedena v 90. letech. Janáčkovovo divadlo v Brně využilo tento námět pro nastudování baletu.

setkání Jana a Tonky. Dojde k němu v jedné z nejhorších kořalen v Praze. Janova přítomnost není nijak vysvětlena. Předtím však rozhodně nepůsobil jako zpustlý muž holdující alkoholu. Vyděšená Tonka vyběhá z hospody, ale v rozrušení si nevšimne příjíždějícího povozu a vběhne pod kopyta koně. Podupaná a zbědovaná umírá svému zoufalému ženichovi v náručí. Druhá část povídky, kdy hlavní hrdinka stanula před nebeským soudem, ve filmu není ztvárněna vůbec.

Batalion se dočkal dokonce dvojího filmového zpracování. Nejprve v roce 1927, kdy se režie ujal Přemysl Pražský. Hlavní roli doktora Uhra ztvárnil Karel Hašler. Také tento snímek se bohužel nezachoval, takže není možné posoudit, do jaké míry se film drží knižní předlohy. Druhé ztvárnění je dostupné i dnes. Pochází z roku 1937 a jeho režisérem byl Miroslav Cikán. Tentokrát už šlo o zvukové zpracování příběhu. Dějová linie je prakticky shodná s románovými verzemi. Prostředí slavné kořalny však ve filmu působí až překvapivě uhlazeně. Ve zšeřelém prostoru jsou rozestavěny stoly a lavice, takřka jako kdyby šlo o normální měšťanskou hospůdku. Jsou pomínuty charakteristické detaily zmiňované ve všech literárních ztvárněních příběhu, tedy důlky vydlabané do stolů místo misek a lžice připevněné na řetízku, aby je nikdo neukradl. Naopak několik záběrů si všímá lahví s různými druhy kořalky. Doktor Uher i tentokrát, podobně jako v knižních zpracováních, mezi všemi lihovinami volí persiko.⁴⁴

Není to ale jen Uhrova nešťastná láska, která naplňuje prostředí nálevny. Také obsluhující dívka se trápí. Jejím vyvoleným je básník Šolc, kterému se ovšem ve filmové verzi podaří z osidel alkoholu uniknout. Ji samotnou miluje souchotinář hrající v Batalionu na piano. Ani on však štěstí nedojde, přestože je mu díky radám doktora Uhra velmi blízko.

K úspěchu filmu přispěl i výběr herců. Kromě Františka Smolíka v hlavní roli, se v Batalionu představili Helena Bušová (Anna Uhrová), Hana Vítová (Mimi, obsluha v Batalionu), Raoul Schráníl (svůdce Anny) a řada dalších dobově populárních herců.

⁴⁴ Lihovina pálená z broskvových jader.

5 Závěr

Ve své práci jsem se zaměřila na zobrazování života převážně nejchudších Pražanů na konci devatenáctého a v prvních desetiletích dvacátého století. Pozornost jsem věnovala zejména beletristickým obrazům hospod a podzemí. Snažila jsem se především zodpovědět otázky, které jsem si položila v úvodu.

Nejprve mne tedy zajímal způsob zobrazování a hodnotové charakteristiky hospodského světa. Dospěla jsem k závěru, že spisovatelé, jejichž díly jsem se zabývala, používají při jeho líčení prakticky shodné postupy. Zaměřují se převážně na jednotlivé postavy figurky a jejich specifické životní osudy. Skrze ně poté ukazují celé prostředí nálevení. Málokdy stojí v centru pozornosti samotná hospoda a její zvláštnosti.

Jedním z příznaků, podle kterého lze snadno poznat, jaký typ nálevny může čtenář očekávat, je umístění v prostoru samotného města. V textech, které jsou zasazeny do prostředí Starého Města či na periferii, se setkáváme takřka výhradně s lokály nevalné pověsti. Jako nejhorší bývají uváděny ty, které stály v oblasti bývalého židovského ghetta, tzv. Páté čtvrti. Malá Strana je naopak domovem hospůdek měšťanských, které ovšem neleží v centru textů, jimiž jsem se zabývala. Výjimku najdeme v Kuklově románu *Loretánské zvonky*, jehož děj se odehrává v běžném hostinci. V tomto případě se čtenář prakticky neseťká s jinak obvyklým motivem zpustlých opilců a také lehké dívky zde vystupují pouze okrajově. Záporným prvkem jsou v tomto případě vojáci a především jejich velitel Silber. Jejich chování je však horší, než jaké Kukla popisuje u lidí na dně společnosti. Z okrajových čtvrtí Prahy bývá volen nejčastěji Smíchov, jenž byl domovem pro početné řady nejchudších dělníků. K opakujícím se charakteristikám také patří umístění kořalen v malých, tmavých a špinavých uličkách.

Vedle lokace bývá obvykle velmi jasně odlišen také vzhled a vnitřní prostor obyčejných pivnic a kořalen. U „podřadných“, laciných hospod jde obvykle o samostatně stojící malý dům nebo častěji o sklepní místnost. V obou případech jsou to místa stísněná, k čemuž většinou přispívá i nízký strop. Výčep se obvykle utápí v oblacích štiplavého tabákového kouře, prostoupeného lidským pachem a výpary lihovin.

Největší rozdíly jsou patrné u popisů osob navštěvujících nálevny a kořalny. Zvolila jsem proto dvojí úhel pohledu. Nejprve jsem se zabývala jednotlivými skupinami postav (hostinské a hospodští, „pepíci“, zlodějíčkové, prostitutky...), poté jsem se zaměřila na rozdíly v popisech u každého z autorů próz zvlášť. Do próz se promítá různá míra osobního kritického postoje, a to buď k jednotlivci, nebo ke společnosti, která jej svým nezájmem zahнала do „bahna“ města. Lze říci, že největší míra sociálního nadhledu je patrná v díle E. E. Kische. Pokud vyjádří kritiku, jde spíše o záporné hodnocení arogantního a přehlíživého postoje společnosti jako celku. v románech K. L. Kukly bývají barvitě popisy chudého prostředí především záminkou pro kritiku byrokratických omylů a přešlapů. I přes to právě u něj zaznívá i přísné hodnocení morálky a postojů jednotlivých lidí. Rovněž nemá pochopení pro prostitutky, které odsuzuje za zcela nemorální chování, přestože by se mohly uživit i jinak. V díle J. E. Šlechty je akcent kladen na kritiku alkoholismu a také lidské bezohlednosti, především u majetnějších lidí.

Ve druhé části práce jsem se zabývala obrazem pražského podzemí v literatuře sledovaného období a také jeho případnými proměnami v následujících letech. Opírala jsem se převážně o dílo K. L. Kukly, R. J. Kronbauera a E. T. Havránka. Kukla a Havránek se oba zaměřují na podzemní prostory v tradičním smyslu slova. Popisují různé šachty, štoly, katakomby pod domy a kostely, kanalizaci, ale také vyhloubené jámy a jeskyně, které sloužily lidem jako obydlí. Kuklovi posloužilo pražské podzemí i jako námět pro román. Vychází v něm z údajně pravdivých informací a snad i ze skutečné události. Kronbauerova kniha nese název *Z pražských katakomb*, autor však nemá na mysli katakomby v běžném významu slova. Katakombami jsou pro Kronbauera ty nejhorší kořalny, kam nesvítí světlo, které se nacházejí většinou v podzemí a jejichž návštěvníci jsou opakovaným pobytem na těchto místech poznamenáni. Podle autora jsou to lidé, kteří vinou „katakomb“ přišli o charakter a jejichž sebevědomí je porušené, neklidné a nepevné. Svým specifickým přístupem k zobrazovanému světu představuje Kronbauer spojnicí mezi oběma tématy, kterými jsem se ve své práci zabývala.

Jelikož se ukázalo, že některé náměty byly ve své době velmi populární, reflektovala jsem i jiná zpracování než pouze literární. Nejčastěji jsem narážela na zmínky o kabaretním či divadelním ztvárnění příběhu o dr. Uhrovi. Za podstatnější však

z dnešní perspektivy považují, že bylo natočeno i několik filmů. Loretánské zvonky a původní verze Batalionu se bohužel nedochovaly, ale novější Batalion a Tonka Šibenice jsou dostupné. Proto jsem ve svých soudech o rozdílech mezi literární a filmovou podobou mohla vycházet z vlastní divácké zkušenosti. Filmové verze jsou na rozdíl od těch literárních uhlazenější, zjevně s ohledem na většinového diváka. Tonka Šibenice je vystavěna více jako příběh nešťastné lásky venkovského děvčete, které se dostalo na šikmou plochu. Zcela opomenuta je zde druhá část povídky, ve které Kisch Tonku přivádí před nebeskou komisi. Film Batalion odpovídá literární předloze více. Rozdíl je především ve ztvárnění prostředí kořalny, které je v tomto případě spíše přívětivější a nepůsobí zdaleka tak hrozivě jako v povídkách.

Mým cílem v této práci bylo připomenout prostřednictvím málo známých beletristických a dokumentárních textů dnes již takřka zapomenutá prostředí. Snažila jsem se na své téma podívat z různých úhlů pohledu i prostřednictvím děl různých autorů. Ve většině případů však texty nesly řadu společných znaků. Autoři se zaměřovali na smutné až tragické příběhy lidí žijících na okraji společnosti. S výjimkou J. E. Šlechty, jehož dílo působí především jako ostrá společenská kritika, používali spisovatelé často prvky humoru či satiry. Jejich společnou snahou je čtenáře pobavit a přitom upozornit na určité sociální problémy. U Kische a Kukly se navíc silně projevuje vliv jejich novinářské praxe. Často nebylo možné vybraný text jednoznačně označit jako povídku nebo reportáž. Ve velké části kratších prací se totiž objevují rysy obou stylových útvarů.

Pro představu, jak dříve vypadala Praha a místa, která v práci popisuji, jsem se rozhodla doplnit text o obrazovou přílohu.

6 Literatura

6.1 Prameny:

Altenberg, Peter: *Minutové romány*. SNKLHU, Praha 1958.

Kisch, Egon Erwin: *Hřbitov bohatých psů*. Labyrint, Praha 2008.

Kisch, Egon Erwin: *Pasák*. Svoboda, Praha 1969.

Kisch, Egon Ervín: *Pražský pitaval*. Epocha, Praha 2008.

Kisch, Egon Ervín: *Tržiště senzací*. SNPL, Praha 1954.

Kisch, Egon Erwin: *Zapovězené lokály*. A. Svěcený, Praha 1914.

Kukla, Karel Ladislav: *Bataliön a jiné povídky ze staré Prahy*. Švec, Praha 1929.

Kukla, Karel Ladislav: *Děti křtěné Vltavou*. Švec, Praha 1928.

Kukla, Karel Ladislav: *Loretánské zvonky: Staropražský román z vojenského života*. Z kroniky staré Prahy, Praha, 1931.

Kukla, Karel Ladislav: *Noční Prahou*. Granát, Praha 1927.

Kukla, Karel Ladislav: *Podzemní Praha: Dobrodružné romanetto z hlubin a bludiště pražského podsvětí*. Kotík, Praha 1920.

Kukla, Karel Ladislav: *Pražské bahno*. Svoboda, Praha 1992.

Kukla, Karel Ladislav: *Ze všech koutů staré Prahy*. Z kroniky staré Prahy, Praha 1931.

Kronbauer, Rudolf Jaroslav: *Z pražských katakomb*. Nakladatelské družstvo Máje, Praha 1920.

Leppin, Paul: Děs z židovského města, in *Světová literatura*, Odeon 1993, roč. 38., č. 2.

Hais Týnecký, Josef: *Bataliön a jiné povídky*. Melantrich, Praha 1973.

Sauer, František: *Pašeráci* Svoboda, Praha 1947.

Šlechta, Jan Emil: *V různém vzduchu*. Přítel domoviny, Praha 1891.

Šlechta, Jan Emil: *V davu ztracených*. Jan Hruška, Praha 1897.

Šmíd, Leopold František: *Výstupy, dvojzpěvy, kuplety*. Weinfurter, Praha 1904.

6.2 Odborná literatura:

Cílek, Václav.: *Podzemní Praha*. Praha, Zlatý kůň, 1995.

Český lid. Praha, F. Šimáček 1908.

Eisner, Pavel: *Milenky*. Concordia, Praha 1992.

Hamšík, Dušan, Kusák, Alexej: *O zuřivém reportéru E. E. Kischovi*. Československý spisovatel, Praha 1962.

Havránek, Edgar Theodor: *Neznámá Praha*. Vlastním nákladem, Praha 1939.

Herrmann, Ignát: *Pražské ghetto*. Česká grafická společnost, Praha 1902.

Hodrová, Daniela a kol.: *Poetika míst. Kapitoly z literární tematologie*. Jinočany: H&H, Praha 1997.

Hospody a pivo v české společnosti. Academia, Praha, 1997.

Hrubý, Dan: *Čekání na Golema*. XYZ, Praha 2006.

Klub za starou Prahu: [cit. 2011-03-12]. Zaniklý Josefov. Dostupné z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Lahoda, Ladislav: *Tajnostmi podzemí*. Lubor Kasal, Praha 2004.

Lenderová, Milena: *Chytila patrola aneb Prostituce za Rakouska a republiky*. Karolinum, Praha 2002.

Měšťan, Antonín: *Česká literatura mezi Němci a Slovany*. Academia, Praha 2002.

Národní divadlo Brno [online]. 1999 [cit. 2011-07-25]. Batalion. Dostupné z www: <<http://www.ndbrno.cz/modules/theaterarchive/?h=inscenation&a=detail&id=3964>>.

Opelík, Jiří: *Milované řemeslo*. Torst, Praha 2000.

Pařík, Arno: *Pražské ghetto v obrazech*. Židovské muzeum v Praze, Praha 2005.

Podzemí v Čechách, na Moravě, ve Slezsku. Olympia, Praha 2002.

Praha včera a dnes. Nakladatelské družstvo Máje, Praha 1907.

Praha ve dne v noci. Körber, Praha 1904.

Pytlík, Radko: *Pražská dobrodružství E. E. Kische.* Panorama, Praha 1985.

Pytlík, Radko: *Ve stínu pípy.* Emporius, Praha 1996.

Ravík, Slavomír: *Pražské hospody.* Levné knihy KMa, Praha 2006.

Šesták, Zdeněk: *Jak se ze Žižkova stalo velké město.* Academia, Praha 2008.

Vlček, Tomáš: *Praha 1900. Studie k dějinám kultury a umění Prahy v letech 1890-1914.* Panorama, Praha 1986.

Vojíš, Vladimír.: *Podzemní Praha.* Praha, Vladimír Vojíš, 2007.

Vojíš, V.: *Nautilus* [online]. [cit. 2011-03-12]. Hotel Díra. Dostupné z: <<http://www.nautilus.cz/pop3.html>>.

7 Obrazová příloha

7.1 Židovské město

Přelidněný zchátralý dům na Josefově. Foto J. Eckert

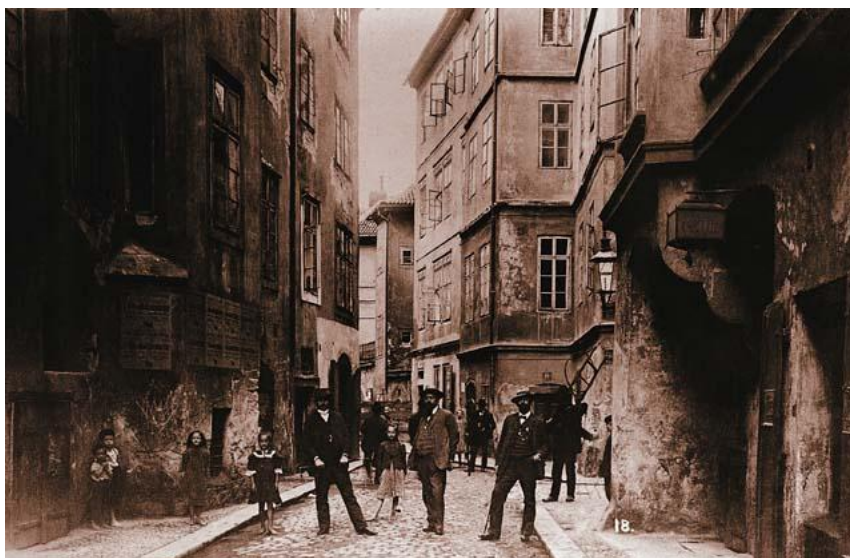
Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Vetešnický krámk. Foto J. Eckert

Na vetešnické krámký odkazuje např. K. L. Kukla v povídce Batalion. Členové komuny prodávali vetešníkům oblečení, aby měli na kořalku.

Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Pinkasova ulice před rokem 1907. Foto J. Kříženecký

Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Prostor před Staronovou synagogou. Foto J. Eckert

Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Hampejská ulička v podání malíře Hugo Steinera (1916, pastel, karton)

7.2 Asanace

Likvidace východní části ghetta. Foto J. Kříženecký

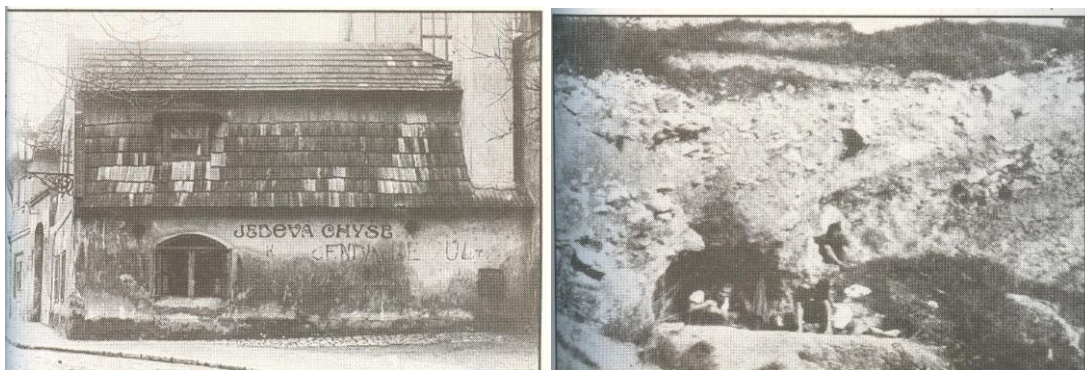
Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

Židovské domy určené k demolici v rámci asanace. Foto J. Eckert

Fotografie dostupná z: <http://www.zastarouprahu.cz/>

7.3 Fotografie a ilustrace staré Prahy

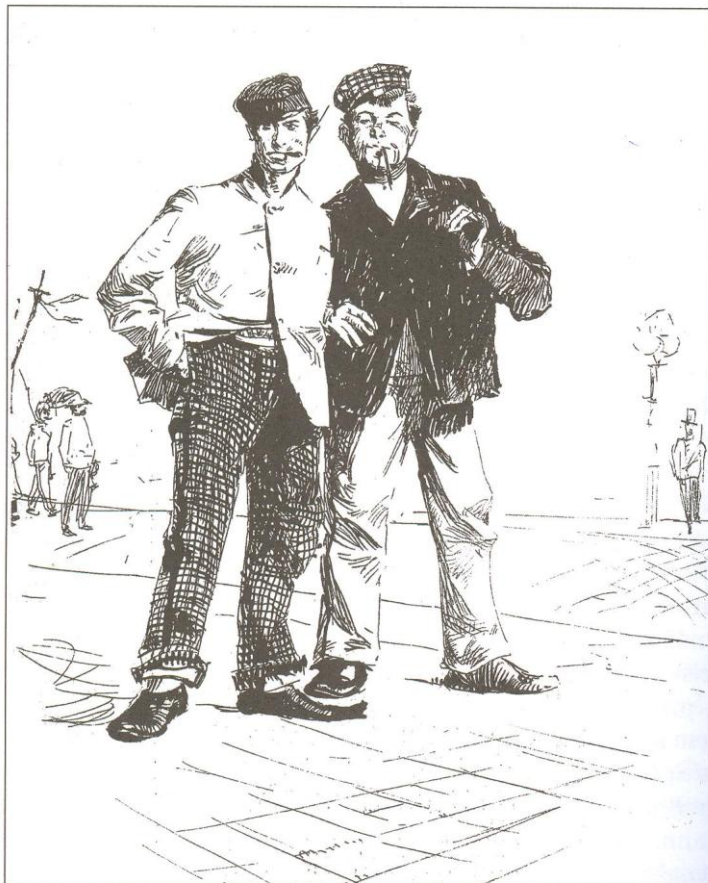
Na levé fotografii je pověstná hospoda Jedová chýše. Na pravé je zdokumentován vchod do podzemního obydlí dělníků. Popisy těchto nočních útulků nacházíme u K. L. Kukly a E. T. Havránka.

Fotografie převzaty z knihy - Kukla, Karel Ladislav: *Pražské bahno*. Svoboda, Praha 1992.

Dělníci z pražské vápenky.

Fotografie převzata z knihy - Kukla, Karel Ladislav: *Pražské bahno*. Svoboda, Praha 1992.

Velmi zdařilá je studie pražských Pepíků podle skutečnosti od Ludvíka Marolda, nazvaná „Pražská kvítka“ (*Světozor* s. 640, 1888).

Pepíci se objevují jak v díle K. L. Kukly, tak i v knize *Pašeráci* F. Sauera.

Fotografie převzata z knihy - Kukla, Karel Ladislav: *Pražské bahno*. Svoboda, Praha 1992.

7.4 Divadelní představení

Fotografie z baletu Batalion. Představení bylo nastudováno Janáčkovým divadlem v Brně roku 1995.

Fotografie dostupná z: <http://www.operaplus.cz/2010/03/zdenek-prokes-jak-se-zmenila-laterna.html>